

STAV A PERSPEKTIVY VÝZKUMU PODHRADÍ MIKULČICKÉHO HRADIŠTĚ

STAND UND PERSPEKTIVEN DER FORSCHUNG ZUM SUBURBIUM DES BURGWALLS VON MIKULČICE

Lumír Poláček, Marian Mazuch, Marek Hladík, Andrea Bartošková

Abstract

The state of and perspectives for research into the hill fort suburbium in Mikulčice (Czech Republic). The article is part of the study of "non-residential" parts of early medieval central agglomerations in Bohemia and Moravia (Czech Republic). It is a new summary of our knowledge of the suburbium around the Great Moravian hill fort at Mikulčice. The suburbium consist of various kinds of settlements closely surrounding the fortified heart of the agglomeration. This area can be seen as a circle with a radius of 700 m around the centre of the agglomeration. In the 9th century there were eight separate areas here with evidence of dwellings, economic (artisan and in part also agricultural), sacred and funeral activities.

Keywords

Early medieval agglomeration, Mikulčice, suburbium, "non-residential" areas

1. Úvod

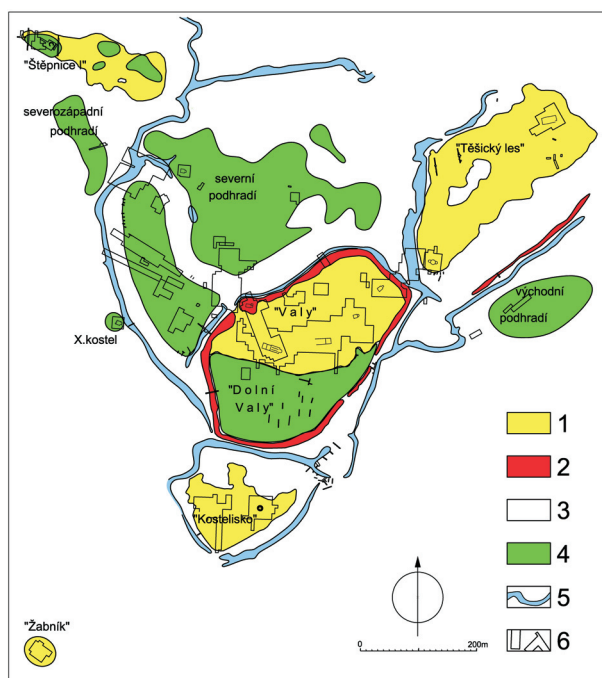
V rámci studia nerezidenčních částí raně středověkých centrálních aglomerací bylo jako „nerezidenční“ část mikulčického hradiště označeno podhradí neboli suburbium (Poláček – Mazuch – Baxa 2006, 635).¹ Jedná se o území bezprostředně obklopující hrad jako opevněné jádro aglomerace. V tomto smyslu bylo podhradí definováno na počátku systematického zpracování starých výzkumů v Mikulčicích (Poláček – Marek 1995, 17). Průběh vnější pomyslné hranice podhradí, tj. kruh o poloměru 700 m opsaný kolem středu aglomerace, byl upřesněn později (Poláček – Marek 2005, 34). K jeho vymezení přispěl zejména objev zemnic s kamennou pecí v rohu v poloze Mikulčice-„Trapíkov“, vzdálené asi 1 km od středu aglomerace (Poláček 2001b, 365). Tuto formu obydlí zatím v typické podobě z areálu hradu ani podhradí neznáme. Mimo „Trapíkov“ je však doložena z polohy „Kačenařeň“ u Kopčan (2 km od hradu; Kraskovská 1969; Baxa 2006 rkp.), nově ze sídliště v Mikulčicích-„Podbřežníkách“ (3 km od hradu; Mazuch – Škojec v tisku) a samozřejmě z dalších lokalit zkoumaných v širším zázemí centra (Mutěnice, Prušánky; viz Klaničica 1987b). Interpretace sídlišť se zemnicemi v nejbližším zázemí hradu jako zemědělských osad (Poláček 2001b, 366) je sice hypotetická a obtížně prokazatelná, přesto přítomnost dané formy obydlí představuje za současného stavu poznání nejvýraznější doklad sociální diferenciaci obyvatelstva v nejbližším okolí hradu. Proto považujeme výše uvedenou hranici mezi podhradím a zázemím za vhodnou pracovní konvenci a východisko dalšího bádání. Celý areál podhradí je v tomto pojetí součástí hradiště Mikulčice-Valy (obr. 1).

Podhradí spolu se zázemím jsou ve srovnání s akropolí a předhradím nejméně prozkoumanými částmi mikulčického aglomerace. Terénní výzkum zde probíhal v několika etapách. Pro 50. léta byly charakteristické sondáže, kterými byl zjišťován rozsah osídlení a přítomnost případných dalších opevněných útvarů v podhradí. V 1. polovině 60. let se terénní výzkum orientoval na kostelní stavby a jejich hřbitovy; takto bylo v letech 1960-1964 prozkoumáno všech 5 kostelních are-

álů v podhradí (kostely VI až X). S průzkumem okolí hradiště v roce 1968 souvisel zjišťovací výzkum malé písčité duny „Žabník“, kde byl v roce 1976, krátce předtím, než byla duna v rámci rekultivace lesa zplanýrována, proveden plošný odryv. Poměrně velká pozornost byla věnována tzv. S podhradí, kde bylo v 70. a 80. letech minulého století provedeno několik větších odkryvů. Největší zkoumané plochy v podhradí však patří pohřebišťům, jednak v poloze „Kostelec“ („Klášteřísko“; plochy T 1968-71 a T 1975-76), jednak na „Kostelisku“ (plocha X 1984-90). Všechny výše uvedené akce jsou v rámci dnešního systematického zpracování pojímány jako součást uzavřené etapy bádání 1954-1992 v Mikulčicích, spojené hlavně se jmény J. Poulíka a Z. Klanici (přehled výzkumu viz Poláček – Marek 1995; 2005).

V 90. letech byly v podhradí prováděny dvě záchranné akce. Jedna z nich přinesla zjištění do té doby neznámého areálu osídlení ve V podhradí („Rubisko“, výzkum C 1991). Při druhé akci – liniovém výkopu Telecomu, který prořízl opevnění předhradí a pokračoval směrem k „Trapíkovu“ a obci Mikulčice (výzkum P 1998; Jankovská – Kaplan – Poláček 2003, 43-47) – nebyly v úseku podhradí zjištěny žádné doklady osídlení. V rámci studia údolní nivy a jejího holocenního osídlení proběhl ověřovací výzkum T 1996 jednoho čtverce 5 × 5 m v nejvyšší části duny „Těšický les“. Výraznější pozornosti se mikulčickému podhradí dostalo až v souvislosti s řešením projektů „nejbližší zázemí“ a „nerezidenční areály“ po roce 2004.² V rámci těchto aktivit byly zkoumány plochy v prostoru VII. kostela (B 2004-I až IV), S podhradí (P 2005), „Těšického lesa“ (T 2005-I a II) a SZ podhradí (B 2006-07) (přehled výzkumu viz Poláček – Marek 2005, 36-38; Poláček – Mazuch – Baxa 2006, tab. 3).

Mikulčického podhradí se dotkl také geofyzikální průzkum (přehled starších akcí viz Poláček 1996, 219, Abb. 3). Z novějších akcí to byl zejména průzkum zaniklých říčních ramen kolem hradu (Dostál – Hašek – Tomešek 2000), měření poměrně velkého areálu Štěpnice SZ od hradu (Milo, nepublikováno) a nově pak měření areálu SZ podhradí (Křivánek, nepublikováno). Dosavadní přínos většiny uvedených měření

Obr. 1. Mikulčice-Valy, velkomoravský hrad s podhradím. Hlavní areály osídlení 2. poloviny 9. století s vyznačením geologické situace. Legenda: 1 – písčité duny jako nejvýznamnější sídelní areály, 2 – obvodový val akropole a sypaný val na východním okraji „Těšického lesa“ jako antropogenní uložení, 3 – polohy na povodňových hlínách bez dokladů osídlení včetně zaniklých říčních ramen, 4 – osídlené polohy na povodňových hlínách, 5 – mrtvá ramena a struhy, 6 – prozkoumané plochy. Grafika O. Marek.

Mikulčice-Valy, großmährische Burganlage mit Suburbium. Hauptareale der Besiedlung in der 2. Hälfte des 9. Jahrhunderts mit Bezeichnung der geologischen Situation. Legende: 1 – sandige Dünen als die bedeutendsten Siedlungsareale, 2 – Umfangswall der Hauptburg und ein aufgeschütteter Wall am O-Rand von „Těšický les“ als anthropogene Ablagerungen, 3 – Lagen auf Auelehmen ohne Besiedlungsbelege einschl. ehemaliger Flussarme, 4 – besiedelte Lagen auf den Auelehmen, 5 – Altwasser und Priele, 6 – erforschte Flächen. Grafik O. Marek.

pro řešení archeologických otázek je problematický, jejich celkové kritické zhodnocení však zatím neproběhlo.

Geologickou situaci v podhradí, zejména rozsah písčitých dun, známe poměrně dobře díky geologickému průzkumu prováděnému v rámci „nivního projektu“ (Havlíček – Poláček – Vachek 2003).³

Při výčtu terénních aktivit v podhradí nelze opomenout mechanické rýhování v prostoru podhradí v roce 1961.⁴ Při této, z dnešního pohledu velmi nešetrné akci byly bagrem provedeny na ploše 25 ha rýhy v odstupech 20–60 m s cílem ověřit rozsah osídlení, existenci zděných staveb, případně opevněných útvarů v zatravněném SZ okolí hradu. Přitom byly dokumentovány tři stupně intenzity kulturní vrstvy,

z čehož pouze stupně II a III považujeme za spolehlivý doklad osídlení (Poláček 1996, Abb. 4).

2. Přírodní podmínky a topografie

Akropole a předhradí byly obklopeny dnes zaniklými říčními rameny, která oddělovala toto opevněné jádro aglomerace od areálu podhradí. Šlo patrně o souvislý pás vodních ploch, o jeho průběhu na J a JV straně akropole však víme jen velmi málo (Poláček 1996, Abb. 7; 1997, 38). Tato koryta vytvářela přirozenou ochranu hradu a představovala jistě významný hospodářský prostor jak pro hrad, tak pro podhradí (Poláček 2007). Nejméně ve třech místech byla překlenuta dřevěnými mosty, které zajišťovaly propojení podhradí s předhradím a akropolí (Poláček – Marek 2005, 24, 167–172, 222–230, 260–265 s lit., tab. 3, Abb. 7).

Terén podhradí představuje na první pohled rovinatou krajinu, která však svou konfigurací neodpovídá situaci v 9. století. Tehdy šlo o areál členěný vyvýšeninami písčitých dun a štěrkových teras, četnými ostrovy a spleť říčních ramen se zálvy a tůněmi. Ačkoliv poměrně rozsáhlé plochy podhradí byly již tehdy překryty „staršími“ povodňovými hlínami, výrazné znivelování povrchu a zánik většiny říčních ramen přinesly až periodické povodně mladšího středověku a novověku. Nejvýznamnějšími areály pravěkého i raně středověkého osídlení v podhradí byly písčité duny (Poláček 1997, 33–37). V prostoru podhradí jsou registrovány čtyři duny – „Kostelisko“, „Žabník“, „Štěpnice I“ a „Těšický les“ (Havlíček – Poláček – Vachek 2003, 14–16, Abb. 5–9). Tyto polohy, které mohly být v 9. století alespoň částečně samostatnými říčními ostrovy, vystupují ještě dnes v reliéfu krajiny jako poměrně výrazné vyvýšené útvary (obr. 1).

Obtížnější je rekonstrukce historického reliéfu v níže položených částech podhradí, na povodňových hlínách. Protože většina říčních koryt, která členila terén podhradí, je dnes zaniklá a níže položené areály jsou překryty „mladými“ povodňovými hlínami, dá se původní konfigurace terénu a tím i rozsah osídlených areálů rekonstruovat jen v omezené míře (Poláček 2001a, 318). Zde pomáhají zejména výsledky mechanického rýhování podhradí v roce 1961, které ukazují poměrně spolehlivě rozsah osídlených ploch (viz pozn. 4). To se však týká pouze S, SZ a Z částí podhradí, jež se nacházejí v luční enklávě (obr. 1; Poláček 1996, Abb. 4). Naproti tomu zalesněná část aglomerace může ukrývat další osídlené plochy. Příkladem je V podhradí („Rubisko“), kde se podařilo osídlení doložit v roce 1991 jen díky terénním úpravám prováděným při lesní těžbě (Marek 1993). Identifikaci těchto areálů komplikují mladší povodňové hlíny, které překrývají sídlištní vrstvu tak, jak je to doloženo v S a V podhradí.⁵ Nejvýraznějším osídleným areálem na povodňových hlínách bylo tzv. S podhradí. Vedle něj máme spolehlivě doložené další dva areály: SZ a V podhradí. Prostor Z od předhradí, kde dosud chybí výraznější stopy osídlení, označujeme pomocně za „okolí X. kostela“.

Povrch podhradí člení dnes také vodní kanál, označovaný jako Teplý járek, a občasné zavodňované struhy. Do jaké míry odpovídají tyto deprese původním říčním ramenům, zůstává ve většině případů sporné.

Významnými body sídelní topografie podhradí jsou kostely. Ty leží jak ve vyvýšených polohách písčitých dun (kostely

VI, VII a IX), tak v rovinných polohách na povodňových hlínách (obr. 1). Větší hřbitovy se rozkládaly pouze u kostelů na výraznějších dunách (kostely VI a IX), v ostatních případech šlo jen o malé skupinky hrobů (přehled viz Poláček – Marek 2005, Tab. 5 na str. 26–27). Prostorový a funkční vztah sakrálního okrsku kostela k přiléhajícímu sídlišti zůstává snad jen s výjimkou VII. kostela nejasný a měl by být předmětem dalšího bádání. Týká se to i otázky hypotetických dvorců, za jejichž součást jsou kostely v podhradí považovány (viz Galuška – Poláček 2006, 124).

Významnou součástí areálů podhradí byla také pohřebiště. Vedle výše uvedených kostelních hřbitovů jsou to poměrně rozsáhlé nekropole situované ve vrcholových částech dun „Těšický les“ („Kostelec“, „Klášteřisko“), „Kostelisko“ a „Žabník“ (přehled viz Poláček – Marek 2005, tab. 5 na str. 26–27).

Důležitá je otázka případných opevněných útvarů v podhradí. Dosavadní výsledky ověřovacích sondáží jsou v tomto smyslu nejednoznačné. Sypaný val na V a S okraji „Těšického lesa“ ani souvislé vrstvy kamenů na J okraji „Těšického lesa“ a ve V cípu „Kosteliska“ nelze s jistotou označit za zbytky opevnění (Poláček 1996, 236, Anm. 27, 244; Hladík 2006 rkp.). O dvorcích u kostelů můžeme dnes hovořit pouze v teoretické rovině.

Dále bude stručně pojednáno všech osm poloh osídlení (areálů) v podhradí. Sídlně-archeologický obraz jednotlivých areálů odráží dnešní nevyrovnaný stav jejich terénního výzkumu i zpracování. Prostor zaniklých říčních ramen, která oddělovala podhradí od opevněného jádra, nejsou předmětem tohoto příspěvku.

3. Archeologická charakteristika jednotlivých areálů

3.1. „Kostelisko“

„Kostelisko“ je zalesněný, mírně vyvýšený areál nepravidelně oválného půdorysu, přiléhající na J straně k akropoli (obr. 1, 2). Od akropole jej dnes dělí vodní kanál – tzv. Teplý járek. Zda v místech kanálu probíhalo v 9. stol. říční rameno, nelze bez výzkumu spolehlivě prokázat. Stejně tak nejsme schopni

jednoznačně říci, zda příkopovitá sníženina, která ohraničuje areál „Kosteliska“ na Z, J a V straně, je pozůstatkem původního říčního ramena. I přes tyto nejasnosti je „Kostelisko“ pro 9. stol. rekonstruováno vesměs jako samostatný říční ostrov.

Větší část rozlohy „Kosteliska“ zaujímá písčité duny, která je nejvyšší dunou v podhradí. Co do velikosti (1,5 ha) však zůstává daleko za dunou „Těšický les“. Největší nadm. výšky, 161,90 m, dosahuje areál ve své JZ části. Odsud se snižuje terén na všechny strany s výjimkou východu, kde přechází v nevýrazný hřbet, na němž stál IX. kostel (161,30 m n. m.). Zarovnanou S část areálu s průměrnou nadm. výškou kolem 159,70 m budují povodňové hlíny.

„Kostelisko“ patří k nejvíce prozkoumaným areálům mikulčického podhradí i celé aglomerace; podíl odkryté plochy činí téměř 30 % (tab. 1). Terénní výzkum probíhal ve dvou etapách. V letech 1961–62 byl zkoumán IX. kostel s pohřebištěm – areál s komplikovanou náleзовou situací (Poulik 1962, 82–83; 1963a, 58–60; 1975, 113–115). V podstatě současně proběhly sondážní práce na březích vodních koryt ve V cípu areálu s cílem ověřit otázku případného opevněného útvaru V od akropole (Poulik 1962, 83–84; srov. Poláček 1996, 236, Anm. 27). V 80. letech probíhal dosud největší odkryv v mikulčickém podhradí – výzkum plochy X 1984–90 s pohřebištěm, označovaným pracovním názvem Kostelisko (Klanica 1987a, 35; 1987c, 36; 1989; 1990b, 48; 1991, 44–45; 1993, 60; přehledně viz Poláček – Marek 1995, 47–49, 71–77; 2005, 286–295).

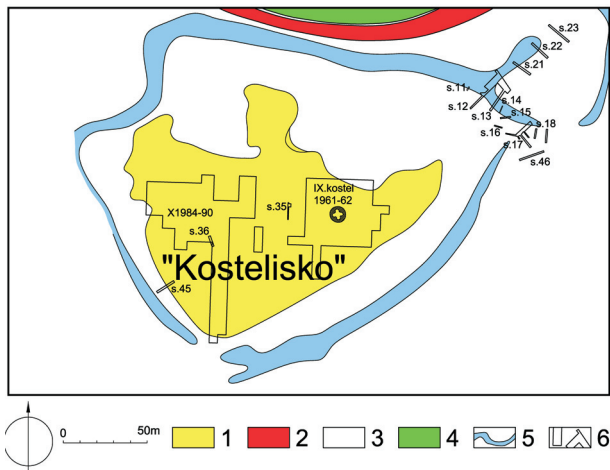
S rozsahem prozkoumané plochy kontrastuje nepatrný stav zpracování (přehled viz Poláček – Marek 2005, 121–122, 286–287). Ze všech zkoumaných ploch na „Kostelisku“ disponuje pouze výzkum IX. kostela náleзовou zprávou, i když ve velmi zjednodušené podobě (Tejral 1963d). Publikace mají převážně formu předběžných zpráv, a to jak v případě počátečních sondážních prací, výzkumu IX. kostela, tak pohřebiště v ploše X 1984–90 (viz výše). Sídlní vývoj v prostoru IX. kostela, včetně mladohradištního a vrcholného středověkého období, je stručně a předběžně nastíněn u J. Poulika (1962, 82–83), L. Poláčka (1996, 238, Abb. 12; 1998, 153–154) a Z. Měřínského (2005, 118–120, 134–135). Pokud pomineme řadu prací

Tab. 1. Mikulčice-Valy, podhradí. Hlavní areály s přibližným vyčíslením rozsahu osídlení a prozkoumané plochy. Není uvedena prozkoumaná plocha v prostoru zaniklých říčních ramen (cca 1 ha).

Mikulčice-Valy, Suburbium. Hauptareale mit Bestimmung des Umfangs der Besiedlung und der erforschten Flächen. Erforschte Fläche im Bereich ehemaliger Flussarme nicht angeführt (ca. 1 ha).

Areál	osídlená plocha (ha)	prozkoumaná plocha (ha)	podíl prozkoumané plochy
„Kostelisko“	min. 1,5 (rozsah duny)	0,4	29,4 %
„Žabník“	0,4 (hrubý odhad)	0,08	20,0 %
okolí X. kostela	?	0,04	?
SZ podhradí	0,7*	0,009	1,3 %
Štěpnice I	0,3	0,09	30,0 %
S podhradí	5,0*	0,3	5,5 %
„Těšický les“	min. 4,4 (rozsah duny)	0,3	6,3 %
V podhradí	1,4 (hrubý odhad)	0,06	4,1 %

* plocha s doloženou kulturní vrstvou stupně II nebo III podle mechanické sondáže z roku 1961 (Poulik 1963, obr. 50; Poláček 1996b, 219, Abb. 4).

Obr. 2. Mikulčice-Valy, „Kostelisko“. Sídelní areál s vyznačením geologické situace. Legenda: 1 – přibližný rozsah písčité duny, 2 – obvodový val akropole, 3 – polohy na povodňových hlínách bez dokladů osídlení, 4 – osídlené polohy na povodňových hlínách, 5 – mrtvá ramena a struhy, 6 – prozkoumané plochy a sondy. Grafika O. Marek. Mikulčice-Valy, „Kostelisko“. Siedlungsareal mit Bezeichnung der geologischen Situation. Legende: 1 – annähernder Umfang der Sanddüne, 2 – Umfangswall der Hauptburg, 3 – Lagen auf den Auelehmen ohne Besiedlungsbelege, 4 – besiedelte Lagen auf den Auelehmen, 5 – Altwasser und Priele, 6 – erforschte Flächen und Suchschnitte. Grafik O. Marek.

dotýkajících se architektury IX. kostela, byla větší pozornost věnována pouze kamenné studni u IX. kostela (Měřínský 1986, 53–54; 2005, 119; Poláček 1999, 747), dřevěné studni v ploše X 1984–90 (Svobodová 1987, 37, Tab. 1; Jankovská – Kaplan – Poláček 2003, 43–47) a jednotlivým vybraným hrobům na pohřebišti Kostelisko (např. hrob 1750; Klanica 1990a, 62; Kouřil 2001, 248). Pohřebiště Kostelisko disponuje detailním antropologickým zpracováním (Velemínský a kol. 2005). Podrobněji, i když rámcově, je archeologicky vyhodnoceno a publikováno velkomoravské pohřebiště u IX. kostela (Měřínský 2005).

Stratigrafii areálu reprezentuje jedna hlavní sídlištní vrstva, charakteristická pro celý areál a srovnatelná např. s kulturní vrstvou na duně „Těšický les“. Ve vrchní části, do hloubky cca 30 až 50 cm je silně humózní, ve spodní části je vesměs až do hloubky 70–90 cm promísená podložním pískem. Bez výraznějšího zvrstvení je také výplň většiny sídlištních jam, tvořená často jednolitou humózní výplní. Složitější stratigrafie je doložena zejména v prostoru IX. kostela.

Archeologickou problematiku areálu Kosteliska reprezentují dva základní soubory památek: 1/ IX. kostel s pohřebištem, 2/ pohřebiště Kostelisko. Pro oba soubory je charakteristické, že se zde funerální (a sakrální) funkce prolínají se sídlištními aktivitami.

IX. kostel – centrální stavba se čtyřmi apsidovitými výklenky v síle zdíva – představuje nejmenší kostelní objekt v Mikulčicích (Poulík 1975, 114; Klanica 1985b, 129; Galuška – Poláček 2006, 136–137).

V od kostela stál další zděný objekt, jehož součástí byla kamenná studna. Na rozdíl od dřívějších názorů, které objektu připisovaly funkci baptisteria, se přikláníme k jeho interpretaci jako studny na vodu pro liturgické potřeby (Kubková 1996, 136, pozn. 8).

Ze 150 registrovaných hrobů kolem kostela patří přibližně 80 velkomoravskému období (Poulík 1975, 115; Měřínský 2005, 120–122; Poláček – Marek 2005, 122). Ostatní hroby jsou mladší, patrně z doby vrcholného středověku. Přiřazení konkrétních hrobů jednomu z obou časových úseků není vždy jisté (Měřínský 2005, 121). Co do výbavy velkomoravských hrobů představuje pohřebiště u IX. kostela relativně chudou nekropoli – výjimkou je skupina 7 bojovníckých hrobů se sekryami, ostruhami a kopím, případně některé dětské pohřby (Poulík 1975; Měřínský 2005, 124–126). Velkomoravské hroby lze datovat nejspíše do 2. poloviny 9. století, kdy vznikl patrně i IX. kostel (Měřínský 2005, 134–135; Galuška – Poláček 2006, 137; odlišně Poulík 1975, 115). Funkci kostela přes řadu vyslovených domněnek neznáme (Měřínský 2005, 118; Galuška – Poláček 2006, 124, 134).

Z prostoru pohřebiště pocházejí početné doklady osídlení. Zmiňováno je předvelkomoravské osídlení (Poulík 1975, 114), bezpečně doloženy jsou sídlištní objekty z 9. století – vesměs jámy zahloubené do podloží, v několika případech překryté nebo porušené mladšími hroby. Ačkoliv většina těchto hrobů je bez nálezů, je jisté, že alespoň část z nich patřila středohradištnímu období. Nálezy z velkomoravských jam z prostoru hřbitova patří rámcově stejnému období jako hroby, tj. do 2. poloviny 9. století. Zda v době pochovávání na kostelním hřbitově existovaly v bezprostřední blízkosti sídlištní objekty nebo zda jde o různé, relativně krátkodobé aktivity, jež nejsme schopni v nálezové situaci a hmotné náplni od sebe spolehlivě oddělit, zůstává otevřené. Touto otázkou je potřeba se dále detailně zabývat.

Širší prostor IX. kostela byl osídlen i po zániku Velké Moravy. Jde o jedno z mála míst se stopami průběžného osídlení mezi velkomoravským a mladohradištním obdobím (Poláček 1998, 153–154). Svědčí o tom jak keramický soubor ze studny V od kostela (obj. 900; Měřínský 1986, 53–54; 2005, 119; Poláček 1999, 747), tak rozptýlené nálezy ze sídlištní vrstvy (Poláček 1999, 744, obr. 2). Bez detailního zpracování však nejsme schopni mladohradištní osídlení spolehlivěji vymezit a interpretovat. Chybí také doklady pochovávání v tomto období (Měřínský 2005, 135). Podobně je za současného stavu zpracování výzkumu problémem bližší vymezení vrcholně středověkého osídlení. Je pravděpodobné, že kostel v době 13.–15. století stál ještě v podstatné části své nadzemní hmoty; nevíme však, zda stále plnil sakrální funkci nebo byl využíván k jiným, např. obranným účelům (viz Měřínský 2005, 119). Nevíme jistě, kdy byl vybudován kruhový příkop kolem kostela; zda již v mladohradištním období, jak soudí J. Poulík (1963a, 60) nebo až v souvislosti s válečnými událostmi 15. století (Měřínský 1980, 58–59; 2005, 119). Neznáme rozsah ani funkci vrcholně středověkého osídlení; spíše než o „vesnickém“ sídlišti lze uvažovat o aktivitách spojených s vojenskou funkcí místa jako opěrného bodu na přechodu přes řeku Moravu (srov. Měřínský 2005, 135). Násilný zánik osídlení je dáván do souvislosti s vojenskými událostmi 2. třetiny 15. století (Měřínský 2005, 119–120).

Na pohřebišti „Kostelisko“ v Z části duny bylo prozkoumáno 415 hrobů, které reprezentují větší část původního rozsáhlého pohřebiště (Poláček – Marek 2005, 286 s lit., Abb. 293). Z rozmístění hrobů je patrné, že hroby mohou pokračovat v podstatě na všech stranách odkryvu do neprozkoumané plochy; hlavní část pohřebiště s největší koncentrací hrobů je však patrně již prozkoumaná. Přibližně uprostřed zkoumané plochy, v nejvyšším místě duny, zůstává „prázdňé“ místo bez hrobů. Celkově nepravidelné rozmístění hrobů s dalšími volnými plochami a výraznými skupinami různě orientovaných hrobů svědčí o účelovém členění celého areálu, jehož smysl nám zatím uniká.

Nekropoli charakterizuje velká intenzita pochovávaní, velký podíl hrobů s nálezy (asi 60 %), poměrně vysoké zastoupení hrobů se zbraněmi (cca 6 %) a ostruhami (cca 6,5 %), podobně jako bohatá výbava části hrobů. Některými svými znaky, jako je intenzita pochovávaní nebo špičková hrobová výbava (2 meče, zlatý a stříbrný šperk, unikátní a specifické výrobky uměleckého řemesla), je pohřebiště Kostelisko srovnáváno s hřbitovem u baziliky na akropoli (např. Klanica 1987c, 36). Největší intenzita pochovávaní je doložena v SZ části zkoumané plochy, ležící na svahu mírně se sklánějícím k severu (k akropoli); uvádí se až čtyřnásobné překrytí hrobů (Klanica 1987c, 36). Příčinu tohoto jevu lze vysvětlovat dvojím způsobem: zvláštní preferencí tohoto prostoru jako pohřebního místa nebo relativně dlouhodobým pochovávaním, kdy se mezi jednotlivými časovými horizonty pohřbívání ztratilo povědomí o uložení starších hrobů. Značná část hrobů je mělce zahloubena, takže nedosahuje ani písčitého podloží. Vedle převažující orientace SV-JZ je velká skupina hrobů orientována ve směru SZ-JV nebo Z-V.

Datování pohřebiště může být za současného stavu zpracování výzkumu pouze rámcové. Velmožský hrob 1750 s mečem, řazený k nejstaršímu horizontu staromoravského kostrového pohřbívání z doby kolem přelomu 8. a 9. století, by ukazoval na časně počátky tohoto pohřebiště (Klanica 1990a, 62). Těžiště pochovávaní však spočívá až v pokročilém a pozdním 9. století, nejmladší hroby lze datovat na počátek 10. století, případně do průběhu jeho 1. poloviny (Klanica 1987c, 36; Galuška – Poláček 2006, 134).

V areálu pohřebiště byla hledána sakrální, spíše dřevěná stavba, zatím však bezúspěšně (Klanica 1987c, 36). Byly vysloveny i úvahy o možném spojení pohřebiště a případné kultovní stavby s „tradičními“ náboženskými představami s poukazem na obdobnou situaci na „Klášteřisku“ (Klanica 1987c, 36; 1989, 50). Otázkou zůstává, zda IX. kostel, situovaný excentricky v rámci nepravidelně oválného útvaru duny, nemohl ve 2. polovině 9. stol. sloužit jako pohřební kaple celému areálu (Galuška – Poláček 2006, 124, 134).

V areálu pohřebiště byly registrovány sídlištní objekty: 54 jam, jedna dřevěná studna, jedno ohniště a jedna kúlová jáma; řada dalších sídlištních kontextů nebyla systematicky registrována (Poláček – Marek 2005, 286). Velká část jam patří velkomoravskému období, zejména jeho vrcholné fázi. Některé z těchto jam jsou převrstvené nebo porušené mladšími hroby. Jde vesměs o hroby bez nálezu, v několika z nich však byly registrovány přídavky rámcově datovatelné do středohradištního období. Lze konstatovat, že sídlištní objekty i nálezy z kulturní vrstvy dokládají poměrně výrazné osídlení v prostoru

pohřebiště ve vrcholné fázi velkomoravského období. Podobně jako u IX. kostela a na dalších místech mikulčického podhradí vystupuje i zde zdánlivý rozpor v současné existenci pohřebištních a sídlištních aktivit v jednom areálu. Ve vztahu sídlišť-pohřebiště je nutné dodat, že v ploše X 1984-90 nám není známa žádná situace, kdy by byl evidentně porušen hrob sídlištním objektem. V této souvislosti stojí za pozornost poznámka J. Poulíka (1975, 114-115), že nad pohřebištěm v areálu Kosteliska („les Pinuška“) jsou stopy souvislého osídlení z druhé poloviny 10. a 11. století; snad měl autor na mysli osídlení projevující se pozdní velkomoravskou keramikou „typu 3“, kterou v té době datoval příliš mladě.⁶

Celkový sídelní vývoj lze shrnout takto: poloha byla osídlena již v pravěku a v předvelkomoravském období. Počátky kostrového pochovávaní spadají snad již na přelom 8. a 9. století a týkají se Z části duny. Ve 2. polovině 9. století, tj. v době, kdy se v Z části areálu již delší dobu pochovávalo, byl excentricky v rámci nepravidelně oválného útvaru duny (původního ostrova?) založen IX. kostel a kolem něj se následně vyvíjelo pohřebiště. Do 2. pol. 9. století, tj. do doby, kdy se v celém areálu duny intenzivně pochovávalo, je datováno poměrně výrazné osídlení, o němž nemůžeme rozhodnout, zda existovalo současně s pochovávaním nebo v nějakém časovém horizontu mezi jeho jednotlivými fázemi. Další vývoj probíhá odlišně pro V a Z část areálu. V prostoru pohřebiště Kostelisko patří patrně nejmladším aktivitám hroby překrývající sídlištní objekty a datované nejpozději do 1. poloviny 10. století. Naproti tomu v širším prostoru IX. kostela přetrvávalo určité osídlení i během 10. století a kontinuálně (?) pokračovalo do 11.-12. století. Stejně místo bylo osídleno i v období 2. poloviny 13. až 15. století.

K charakteru zástavby nemůžeme za současného stavu zpracování říci nic bližšího. Vzhledem k absenci typických zahloubených obydlí, zemnic, lze přepokládat povrchovou dřevěnou zástavbu, která zmizela bez výrazných stop; jen ojediněle jsou registrovány písčité navážky jako možné podlahové úpravy domů (např. Klanica 1987c, 36). Rovněž hmotnou kulturu středohradištního sídliště nelze bez zpracování výzkumu blíže charakterizovat. Z hlediska funkce areálu nelze opomenout, že jsou zejména v jeho Z části doloženy výrobní aktivity v podobě železné strusky a tyglíků (Poláček v tisku b); za zmínku stojí i nálezy speciálních dřevoobráběcích nástrojů (Poláček 2000, Karte 3).

Hlavní otázky dalšího výzkumu areálu se týkají vztahu pohřebištních, sídlištních a výrobních aktivit středohradištního stáří. Další otázkou je funkce IX. kostela i celého areálu v 9. století. Bez detailní analýzy se nemůžeme vyjádřit k možné souvislosti obou pohřebních areálů – hřbitova u IX. kostela a velkého pohřebiště Kostelisko. Řada superpozic hrobů na velkém pohřebišti dává naději na získání cenných poznatků k chronologii pohřebního inventáře středohradištního období. Velmi důležité je bližší postižení sídelního vývoje od 8. do 15. století; důvodem je jednak fakt, že areál IX. kostela patří k ojedinělým místům mikulčické aglomerace s doklady kontinuálního (?) vývoje osídlení mezi středohradištním a mladohradištním obdobím, jednak lze situaci u IX. kostela nově srovnávat s obdobným sídelním vývojem v prostoru kaple sv. Margity na slovenské straně řeky Moravy. Předpokladem dalšího hlubšího poznání je základní zpracování a detailní analýza rozsáhlého pramenného materiálu z obou částí areálu – od IX.

kostela i z prostoru velkého pohřebiště. Z dalších dílčích otázek nás např. zajímá, zda byla v 9. století osídlena i níže položená S část areálu na povodňových hlínách.

3.2. „Žabník“

V poloze „Žabník“, vzdálené asi 500 m JZ směrem od opevnění mikulčické akropole, byla ještě v 60. letech 20. stol. znatelná menší písčité duna (obr. 1). Protože před svým zplanýrováním nebyla zaměřena, můžeme její tvar a velikost pouze odhadovat jako mírně vyvýšený útvar o průměru cca 50 m, s max. nadm. výškou 160 m (Havlíček – Poláček – Vachek 2003, 15–16, Abb. 11). Předtím než byla duna v 2. pol. 70. let zplanýrována lesní těžbou, proběhl zde v letech 1968 a 1976 terénní výzkum (Klanica 1970a, 49–50; 1978, 53; Poláček – Marek 2005, 177). Zkoumaná plocha o výměře 777 m² měla zpočátku charakter sondáže (kvůli lesnímu porostu), poté – v roce 1976 – šlo již o řádný plošný odkryv na odlesněné ploše. Výzkum v rámci čtvercové sítě 5 × 5 m postupoval po mechanických horizontech, mocných 5–10 cm (Bartošková 2005, 4, obr. 6a, 6b).

Plocha disponuje pro 2. etapu výzkumu (1976) nálezovou zprávou, ovšem ve značně zjednodušené podobě (Klanica 1977). Rovněž publikované předběžné zprávy o výzkumu přinesly jen kusé informace (Klanica 1970a, 49–50; 1978, 53). Stručný archeologický komentář k objevenému pohřebišti byl publikován v rámci rozboru velmi špatně dochovaného antropologického materiálu (Bartošková – Stloukal 1985). Řádná nálezová zpráva (Bartošková 2005) a celkové vyhodnocení výzkumu (Bartošková 2006 rkp.) byly připraveny až v letech 2004–2006 v rámci projektu „Nejbližší zázemí“. Podíl zkoumané plochy na celkovém rozsahu osídlení „Žabníku“ můžeme uvést jenom hrubým odhadem, protože nám chybí údaje o velikosti duny a charakteru osídlení mimo zkoumané plochy (srov. tab. 1).

Výzkumem byly zjištěny pozůstatky pohřebiště a sídliště z 9.–10. století. Celkově je registrováno 74 číslovaných hrobů; dalších přibližně 17 hrobů lze předpokládat na základě „hrobových“ jam bez dochovaných kosterních pozůstatků nebo charakteristických hrobových nálezů dislokovaných v sídlištní vrstvě (častá absence kosterních pozůstatků v hrobech souvisí s lokálními agresivními půdními podmínkami). Je pravděpodobné, že nejhlubší hroby, jejichž hrobová jáma byla zachycena v tvrdém podložním písku, souvisejí se starší fází pohřbívání, zatímco mělké hroby, nalezené v horní úrovni sypkého, místy promíseného podložního písku, souvisejí s mladší fází pohřbívání. Zatímco v nejhlubších hrobech zahloubených do tvrdého prorezivělého písku (hl. 80–153 cm) se vyskytovaly typologicky archaické velkomoravské nádoby, nejvyšší úroveň hrobů (hl. 30–64 cm) byla většinou bez doprovodných hrobových nálezů nebo s typologicky pokročilejšími tvary nádob.

S raně středověkým sídlištem lze spojit 14 zahloubených objektů (jam) a jedno (případně až čtyři) ohniště. Jámy byly nepravidelně rozmístěny po zkoumané ploše a ani v jednom případě se vzájemně nepřekrývaly – s největší pravděpodobností reprezentují jednu sídlištní fázi. Několik objektů bylo v superpozici s hroby (obj. 666, 667, 672, 948, 953) – buď byly překryty mladším hrobem, nebo samy překrývaly, případně porušovaly, starší hrob. U žádného z raně středověkých

objektů nebyly zjištěny stopy po otopném zařízení, což společně s nepravidelnými tvary objektů vylučuje jejich případnou obytnou funkci. V žádném z objektů nebyla také zjištěna kumulace výrobního odpadu, polotovarů či suroviny, případně pracovních nástrojů, jež by naznačovaly dílenský charakter objektu. Absence zahloubených obydlí – zemnic dává tušit povrchovou zástavbu, kterou však lze v daných podmínkách jen těžko doložit.

Stratigrafii reprezentuje homogenní vrstva tmavého humusu, která sahala do hloubky 20–35 cm, kde přecházela v sypký, místy humusem promísený písek. Ten postupně přecházel v sypký, čistě žlutý písek, který se v hloubce 60–100 cm měnil ve vrstvu tvrdého prorezivělého písku s nerovným povrchem. Tmavé výplně zahloubených sídlištních objektů byly znatelné až v promíseném podložním písku.

V sídlištních objektech byly spolu s keramikou nalézány nekeramické nálezy, především různé železné předměty (často fragmentárně zachované), z nichž některé, jako nůž s volutovým ukončením rukojeti nebo průvlečka s prodlouženým týlem, rozhodně nepatří k běžným sídlištním nálezům, zejména ne z povelkomoravského období. Původ těchto předmětů v 10. století je diskutabilní. Další průvlečka s prodlouženým týlem pochází ze sídlištní vrstvy, stejně jako bronzové kování s puklicí, zlomek ostruhy, bronzové náušnice či skleněné korálky. Kovové, kamenné a kostěné předměty reprezentují menší část nálezového souboru, ačkoliv soubor brousek představuje nemalý počet 28 exemplářů. Většinu sídlištních nálezů reprezentuje keramika.

Hrobové nálezy byly zjištěny v 28 kostrových hrobech a ve 4 hrobových jamách bez kosterních pozůstatků zemřelého. Podle charakteru hrobových nálezů jde o velmi chudě vybavené pohřby. Nejpočetnějším hrobovým nálezem byly keramické nádoby (v 27 hrobech a dalších 8 kontextech, které lze považovat za pozůstatky hrobů); dále jsou to pak nože, jednoduché bronzové náušnice podunajského typu, skleněné korálky a přezky. K ojedinělým hrobovým nálezům patří železné součásti vědérka, očílka s pazourky nebo železné pásové kování. Nutno konstatovat, že oproti chudě vybavenému pohřebišti byl obsah sídlištních objektů i sídlištní vrstvy nálezově poměrně bohatý.

Rámcové datování pohřebiště a sídliště do 9.–10. století vyplývá z charakteru hrobových a sídlištních nálezů, přičemž významnou roli zde hraje keramika. Zatímco hrobové nádoby vykazují znaky velkomoravské produkce, sídlištní keramika představuje typologicky pokročilejší zboží povelkomoravského charakteru. Navíc sídlištní keramika reprezentuje svými specifickými morfologickými i technologickými znaky výrazný keramický typ, který v rámci mikulčické aglomerace nebyl dosud ve znatelnějším zastoupení zaznamenán, a byl proto pracovníčně označen jako keramika typu „Žabník“ (Bartošková 2006 rkp.). Vzhledem k tomu, že tato zcela specifická keramika se vyskytovala ve výplních všech raně středověkých objektů, které se ani v jednom případě navzájem nepřekrývaly, lze stanovit, že sídlištní objekty víceméně současně existovaly a také (někdy v průběhu 10. století) zanikly.

Datování jednotlivých etap sídelního vývoje „Žabníku“ je možné pouze v hrubých rysech. Podle dosavadních poznatků patří první etapa (pohřbívání) do průběhu 9. století. Druhá

etapa (sídliště) reprezentuje patrně již povelkomoravský vývoj 10. století. V rámci tohoto časového úseku se mohla poměrně rychle odehrát i třetí etapa (pohřbívání), která může být součástí zánikového horizontu sídliště.

K funkci sídlištního areálu v poloze „Žabník“ nelze říci nic bližšího: kromě běžných projevů sídlení zde nenacházíme žádné výraznější doklady jiných aktivit, např. zemědělské nebo řemeslné výroby, obchodu apod. Výskyt zcela specifické keramiky povelkomoravského rázu, k níž jako celku nenacházíme zatím z prostoru mikulčické aglomerace adekvátní období, mohl by být indicií relativně samostatného vývoje areálu. Můžeme uvažovat například o přežívající nebo nově přichozí skupině obyvatelstva, která sama, v izolaci od dožívající tradice výrobních keramických areálů zaniklého mocenského centra, produkovala své charakteristické zboží (Bartošková 2006 rkp.).

3.5. Okolí X. kostela

Areál X. kostela leží v bezprostředním západním sousedství předhradí, od nějž jej v 9. stol. dělilo dnes zanesené říční rameno (obr. 1). Jde o relativně zarovnaný terén v úrovni okolo 159,60 m n. m. Destrukce X. kostela vytvářela mírné návrší s max. nadm. výškou 160,10 m. Podloží, budované jílovitými povodňovými hlínami, se nachází v úrovni kolem 159,10 až 159,20 m n. m.

Po nevelké sondáži v roce 1955 následoval v letech 1963–64 systematický terénní výzkum, při kterém byla odkryta plocha 400 m². V roce 1963 byla navíc vedena 16 m dlouhá sonda od kostela směrem V, tj. směrem k opevnění předhradí (sonda S31a). Nálezová zpráva z výzkumu má podobu velmi stručného popisu nálezových okolností X. kostela bez vazby na nálezový fond a terénní dokumentaci (Tejral 1963e). Publikace výzkumu mají formu stručných předběžných zpráv (Klanica 1964, 50) nebo předběžných hodnocení (Poulik 1975, 117–119; Klanica 1985b, 125; Galuška – Poláček 2006, 137).

Hlavním zjištěním výzkumu byl půdorys X. kostela a několik hrobů v jeho bezprostředním okolí. Kostel, jednolodní stavba s pravouhlým kněžištěm a menším přístavkem při Z straně, je z architektonického hlediska pozoruhodný zejména opěrnými pilíři na vnější straně obvodových zdí (Poulik 1975, 117–119). Bližší datování a interpretaci stavby znesnadňuje fakt, že 11 hrobů odkrytých kolem kostela bylo bez nálezů a že v nejbližším okolí stavby postrádáme výraznější stopy osídlení (Poláček – Marek 2005, 147–151). Panské sídlo by se zde dalo očekávat již vzhledem k archeologicky doložené tribuně, která nepřímě odkazuje na vlastnický charakter kostela (srov. Klanica 1964, 50).

Povrchová vrstva, na vrcholu vyvýšeniny jen 10–15 cm silná, nabývala směrem ke krajům destruktivní kry kostela na mocnosti (40 cm). Tato vrstva, v nálezové zprávě označovaná jako „jílová sloj náplavových kalů“, je patrně dokladem přelapování destruktivní kry kostela v době po jeho zániku. Pod základy kostela byla zjištěna „vrstva jakoby záměrně srovnaných kamenů“, na nichž údajně ležely zlomky keramiky a zvířecích kostí, a ve dvou místech se dokonce narazilo na trosky hlíněných pecí (Tejral 1963e, 6–7). Tato vrstva zasahovala pod Z část kostela a pokračovala vně stavby směrem JZ. Kameny ve vrstvě měly odlišný charakter od stavebního materiálu

z destruktivního horizontu kostela; stopy po maltovém pojivu zde nebyly zjištěny. Na základě tohoto zjištění uvažoval J. Poulik o existenci starší kostelní stavby nebo pohanského kultišť (Poulik 1975, 117).

Sonda S31a V od kostela prořezala recentní příkopovitou sníženinu a pokračovala k V, do prostoru zaniklého řečiště před hradbou předhradí. Podle popisu lze usuzovat, že větší část dokumentovaného, 140 cm vysokého profilu tvořily povodňové hlíny, ve svrchních 40 centimetrech tmavěji zbarvené. Písciťá příměs, pozorovaná ve spodní části profilu od hloubky 120 cm, může být již výplní bývalého říčního koryta. Jedinými zjištěnými lidskými aktivitami byla pec zahloubená do povodňových hlín a poměrně výrazný soubor keramiky raně novověkého stáří.

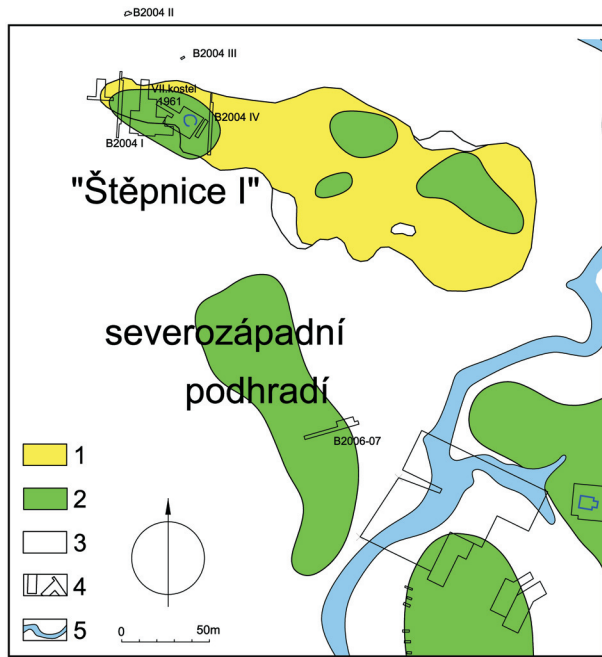
Z výzkumu X. kostela pochází velmi skrovný soubor movitých nálezů – zejména keramika, zvířecí kosti, ale i několik železných předmětů a mincí. První část těchto předmětů lze datovat rámcově do 9.–10. století, druhá patří novověku – nejspíše 1. polovině 17. století, kam nás směřují zejména čtyři mince z let 1617 až 1646, nalezené na sutí kostela (Kučerovská 1998, 163, Kat. Nr. 9–12).

Z hlediska archeologického stojí v popředí otázka sídelního vývoje místa, zejména možný výklad vrstvy kamenů pod základy kostela. Lze pochybovat o předvelkomoravském stáří této vrstvy a o jejím spojení s nějakým starším kostelem. Spíše se nabízí otázka, zda nejde o vyrovnání terénu před stavbou X. kostela. Protože dochovaná dokumentace je torzovitá, zprávy v literatuře jsou rozporuplné a možnost spojení nálezů s nálezovými kontexty jen omezená, zůstává otázka otevřená. Stejně tak nelze ověřit bližší datování kostela: údaj J. Poulika (1975, 119) o hlíněných pecích nalezených v chrámové lodi v doprovodu povelkomoravské keramiky postrádá oporu v nálezovém materiálu.

Funkci kostela neznáme. Nedokážeme rozhodnout, zda svatyně patřila k opevněnému útvaru předhradí (Staňa 1997, 74), zda byla využívána obyvatelstvem podhradí obecně nebo zda byla součástí hledaného velmožského dvorce (Klanica 1964, 50), jenž by se zde dal logicky očekávat např. již na základě archeologicky doložené tribuny uvnitř kostela. Vyvýšenina s destrukcí kostela byla krátkodobě osídlena ještě v pozdější době – v 1. polovině 17. století, jak ukazuje keramika a mincovní nálezy. Je pravděpodobné, že „Valy“ sloužily lidem jako útočiště v neklidných dobách 30leté války (Poláček 1996, 238–239; Kučerovská 1998, 159).

3.4. Severozápadní podhradí

Areál se nachází SZ od hradu, v loukách mezi předhradím a písčitou dunou „Štěpnice I“ (obr. 1, 3). Rozlohou přibližně 1,1 ha se řadí mezi nejmenší osídlené areály v podhradí mikulčické aglomerace. Areál byl rozpoznán a přibližně ohraničen na základě mechanického rýhování v roce 1961 (viz pozn. 4). Relativně zarovnaný povrch areálu má nadmořskou výšku v průměru 159,60–159,80 m. Podloží, tvořené povodňovými jílovitými hlínami, se nachází v úrovni 158,85–159,20 m, dna zahloubených objektů v úrovni 158,75–159,10 m. Osídlená plocha se váže na mírně vyvýšený terénní hřbet, protáhlý ve směru JV–SZ; sonda B 2006–07 protala tento hřbet napříč – ve V části sondy se povrch nachází ve výšce 159,92 m n. m., směrem k Z okraji plochy terén pozvolna klesá (159,48 m). Povrch víceméně kopí

Obr. 3. Mikulčice-Valy, severozápadní podhradí a „Štěpnice I“. Sídelní areály s vyznačením geologické situace. Legenda: 1 – písčité duny (4 označené útvary na duně představují místa s doklady osídlení), 2 – osídlené polohy (v JV rohu části areálů předhradí a severního podhradí), 3 – polohy na povodňových hlínách bez dokladů osídlení včetně zaniklých říčních ramen, 4 – prozkoumané plochy, 5 – mrtvá ramena a struhy. Grafika O. Marek. Mikulčice-Valy, NW-Suburbium und „Štěpnice I“. Siedlungsareale mit Bezeichnung der geologischen Situation. Legende: 1 – sandige Düne (4 kleinere Gebilde auf der Düne bezeichnen Stellen mit Besiedlungsbelegen), 2 – besiedelte Lagen (in der SO-Ecke ein Teil der Areale von Vorburg und N-Suburbium), 3 – Lagen auf den Auelehmen ohne Besiedlungsbelege einschl. ehemaliger Flussarme, 4 – erforschte Fläche, 5 – Altwasser und Priele. Grafik O. Marek.

ruje reliéf podloží. Kromě výše uvedených mechanických sondáží byl areál zkoumán pouze sondou v roce 2006 (plocha B 2006–07). Z rozlohy areálu, stanovené na základě mechanického rýhování, je doposud prozkoumáno necelé 1 % (tab. 1).⁷

Bližší informace o charakteru osídlení poskytl až výzkum v roce 2006 (předběžná zpráva viz Hladík 2007). Zkoumaná plocha se nachází jen několik desítek metrů SZ od výzkum zaniklého řečiště K 1966–68. Hlavními cíly výzkumu B 2006–07 bylo získání základních informací o dosud nezkoumaném areálu podhradí a ověření průběhu komunikace přicházející z podhradí k mostu před SZ bránou předhradí a tudíž vstupující do opevněného areálu předhradí.

Aktivita doložená výzkumem jsou především sídlištního charakteru. Pohřbívaní reprezentuje jeden kostrový hrob. Zjištěné osídlení je v porovnání s ostatními areály v podhradí málo intenzivní. Sídlištní vrstva je ve srovnání se situací na písčivých dunách i v ostatních polohách na povodňových hlínách

(zejm. v S podhradí) málo výrazná. Nálezy (jde především o keramiku ve velmi fragmentárním stavu, často se stopami po dlouhodobém působení vody, tj. „vyluhování“) se nacházely jak v sídlištní vrstvě a ve výplních objektů, tak v „čistých“ povodňových hlínách. Ve V části plochy se objevily shluky kamenů, které nevytvářely žádnou jasnou strukturu (dáno snad částečně šířkou sondy – 2 m). Zhloubené sídlištní objekty byly vesměs mělké, s jednovrstevnou výplní; výjimkou byl objekt 82/13 se složitější stratografií výplně, kterou překrývala sterilní jílovitá vrstva (podlahová úprava?). Některé ze zkoumaných, mírně zhloubených kontextů nemusely vzniknout lidskou činností; nálezy (převážně keramické) z povodňových hlín dokládají intenzivní transport sedimentů vlivem povodňové činnosti. O zástavbě areálu nemůžeme říct zatím nic bližšího, o obytném objektu můžeme uvažovat pouze hypoteticky v případě obj. 82/13. Jednoznačnější závěry budeme patrně schopni vyslovit až po dokončení výzkumu v roce 2007. Ve struktuře zkoumané plochy se neprojevila ani hledaná komunikace.

Zjištěná hmotná kultura je velmi prostá, vedle převládající keramiky vystupují ojediněle železné nálezy: přezky, nože, kosa, srp, hřívna, vědro. Ojedinělé jsou též předměty denní potřeby a doklady výroby (přesleny, kostěný proplétáček, brousek, železná struska) a opracované (hrací?) kameny.

Doložené osídlení v SZ podhradí datujeme na základě předběžného vyhodnocení nálezového materiálu do mladší fáze středohradištního období (2. pol. 9.–1. pol. 10. stol.). V keramickém souboru dominuje keramika s tzv. prožlabenými okraji („typ 3“ podle Klanice 1970b; k tomu viz pozn. 6).

K sídelnímu vývoji a funkci areálu můžeme v současnosti vyslovit jen velmi obecné závěry. Areál ležící mezi předhradím a VII. kostelem byl intenzivněji osídlen až ve druhé polovině 9. století. Doložené sídlištní aktivity dáváme hypoteticky do souvislosti s předpokládanou komunikací, která musela těmito místy procházet, jejíž průběh se však výzkumem nepodařilo zachytit. Objevený hrob pochází pravděpodobně ze závěru osídlení, tedy ze začátku 10. století nebo z průběhu jeho 1. poloviny.

Řešení konkrétních otázek (lokalizace komunikace, přesnější prostorové, časové a funkční vymezení osídlení, vztah k jiným areálům podhradí) může přinést jen další terénní výzkum.

3.5. „Štěpnice I“

Areál Štěpnice I představuje několik okrsků osídlení, rozptýlených na duně „Štěpnice I“, ve vzdálenosti 200–350 m od SZ brány předhradí (obr. 1, 3). Duny představuje útvar nepravidelně protáhlý ve směru SZ-JV, široký max. 80 m a dlouhý 250 m, s pozůstatky VII. kostela v Z části (Havlíček – Poláček – Vachek 2003, 16, Abb. 4). Jde o zatravněnou vyvýšeninu okem téměř nepostřehnutelnou. Výrazněji vystupuje úzká Z část duny v podobě nízkého ostrohu, ohraničeného mělkou příkopovitou sníženinou s min. nadm. výškou 159,00 m, která se půlkruhovitě stáčí kolem duny a vytváří dojem bývalého meandru. Směrem k V se hřbet duny rozšiřuje a snižuje, takže pozvolna přechází v zarovnaný terén povodňových hlín s výškou kolem 159,60 m. Největší výšku, tj. cca 160,00 m n. m., má duny ve své západní části, tj. v prostoru VII. kostela, a také v SV části.

Terénní archeologický výzkum zde proběhl v roce 1961, kdy byl zkoumán VII. kostel s malým hřbitovem (Poulík 1962, 81–82; 1963b, 76–87). Menší sonda položená v 60. letech západně od kostela zůstala nedokumentovaná. Rozsah osídlení duny mohl být rámcově stanoven na základě mechanického rýhování podhradí v roce 1961 (viz pozn. 4). Z této akce vyplynulo, že nebyla osídlena celá plocha duny, ale jen 3 nebo 4 izolované okrsky (obr. 3). Systematický výzkum v roce 2004 se zaměřil na nejvýraznější okrsek v západním cípu ostrohu, jenž zahrnuje i prostor VII. kostela. V rámci této akce bylo zkoumáno několik „ploch“: poměrně rozsáhlá členitá plocha B 2004-I západně od kostela (Janál – Poláček 2005a), sonda B 2004-IV východně od kostela (Janál – Poláček 2005b) a dvě další drobné sondy v prostoru mimo dunu (B 2004-III a IV; obr. 3). Poslední dva uvedené výkopy měly za cíl ověřit výsledky geofyzikálního průzkumu (Milo, nepublikováno), který zde dokumentoval početné magnetické anomálie. Posléze se ukázalo, že zdrojem těchto anomálií jsou propálená místa v povodňových sedimentech. Mohlo jít o pozůstatky jednorázového (?) spálení dřeva, nejspíše z období novověku (Janál 2005a, 2005b). Z celkové osídlené plochy duny je tedy prokopáno asi 33 % (tab. 1). Zpracován a publikován je pouze výzkum VII. kostela a jeho hřbitova (Poulík 1963b, 76–87, 192–194), jež disponuje rovněž jednoduchou náleзовou zprávou (Tejral 1963b). Nové výkupy z roku 2004 zůstávají zatím v podobě náleзовých zpráv (Janál – Poláček 2005a, 2005b).

Statigrafie areálu Štěpnice I, soudě podle největší zkoumané plochy B 2004-I, je velmi jednoduchá. Půdní profil je v podstatě jednodušší, tvořený písčitou hlínou, která přechází do podložního váteho písku. Stratigrafické členění této sídlištní vrstvy je obtížné – ačkoliv se mění struktura sedimentu, zejména obsah humusu a hrubých komponent, nelze stanovit hranice jednotlivých dílčích kontextů. Předpokládáme, že zvýšený obsah humusu a hrubých komponent (drobných kamenů, střepů a nálezu obecně) může indikovat nadzemní sídlištní objekty, zejména jejich zánikový horizont.

Lze hovořit o dvou hlavních souborech památek, zjištěných dosud v prostoru „Štěpnice I“, o VII. kostele s hřbitovem a přiléhajícím sídlištním areálem. Výzkumem v roce 1961 byly odkryty skrovné stavební zbytky, na jejichž základě je rekonstruována jednoduchá kruhová sakrální stavba dřevěné konstrukce o vnějším průměru lodi 6,5 m. Kněžiště zděné konstrukce mělo patrně podobu mělké segmentovité apsidy, a na jihu, v místě vchodu, přiléhala k lodi malá dřevěná předsíň nebo přístřešek. Stěny lodi tvořila proutěná armatura omazaná oboustranně maltou (Poulík 1963b, 82–83; srov. Klanica 1985b, 128 a Galuška – Poláček 2006). Stavební pozůstatky jsou natolik skrovné a celková náleзовá situace je do té míry nevýrazná, že bez přítomnosti hrobů bychom stavbu nebyli schopni interpretovat jako kostel. O existenci „sídelních objektů“ 2. poloviny 10. století na destrukci kostela, uváděných J. Poulíkem (1963b, 87), lze pochybovat.

Z 16 hrobů, situovaných hlavně při západní straně stavby, byla polovina bez nálezu, ostatní obsahovaly jen jednoduchou výbavu, odpovídající 2. polovině 9. až počátku 10. století (Poulík 1963b, 83–87). Z celkového průměru vynikají tři hroby – dva s ostruhami (13 % všech hrobů) a další hrob s velkými stříbrnými gombíky.

Archeologický výzkum provedený u kostela v roce 2004 prokázal existenci menšího sídlištního areálu, souvisejícího dispozičně a patrně i funkčně s kostelem a jeho hřbitovem. Zástavbu signalizovaly pravidelné, mírně zahlobené útvary vyplněné humózní hlínou s koncentrací hrubých komponent (kamenů, keramiky a dalšího sídlištního odpadu; kosti se dochovaly jen v nepatrném množství). Ve dvou případech bylo možné v rámci těchto „tmavých“ ploch vysledovat pravouhlé útvary – patrně půdorysy povrchových domů. Sídlištní jámy byly vesměs mělké a s nevýraznou výplní; pouze menší skupina jam na severní straně areálu představovala klasické hlubší jámy patrně hospodářského účelu. Zdá se, že zástavba lemovala obvod písčité duny a vytvářela podkovovitý útvar, jehož „otevřenou“ východní stranu uzavíral VII. kostel s hřbitovem (Poláček 2006, příl. IV). Na rozdíl od většiny sídlištních areálů v podhradí zde nebyl zjištěn žádný „sídelní“ hrob (tj. mimo prostor kostelního hřbitova).

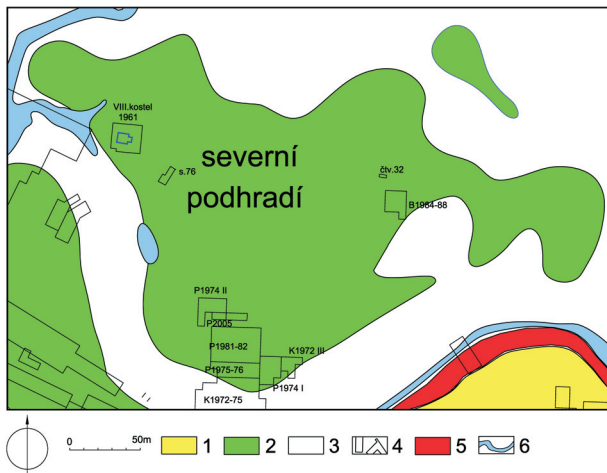
Nálezy reprezentovala především keramika, zachovaná v nevelkém množství, zato ve značně fragmentárním stavu. Nepříliš početné „drobné“ nálezy reprezentovaly převážně předměty denní potřeby a běžnou výbavu domácnosti (žernovy, brousky, nože, hřeby, nůžky, vědra apod.), nalezeny byly však i doklady elit v podobě částí ostruh, třmenů a nákončí. Rámec podomácké výroby překračovaly snad jen kamenný kotoučový brus, nevýrazné zlomky několika tyglíků a dřevoobráběcí soustružnický nůž (?). Ze šperku je možné uvést zejména fragment lité bronzové náušnice. Výjimečným nálezem je drobný olovený hranolek, pravděpodobně závaží (Poláček v tisku a). Datování nálezu odpovídá rámcově 2. polovině 9. a začátku 10. století, ačkoliv jisté náznaky by mohly ukazovat na trvání sídlištních aktivit ještě v mladším období.

Hmotná kultura zjištěná archeologickým výzkumem, jenž byl prováděn metodami podstatně jemnějšími než v případě starých odkrytů, je značně chudá. Poměrně nízká četnost nálezu je dána patrně relativně krátkodobým osídlením a možná i nenásilným zánikem sídliště. Z hlediska majetkových poměrů je zde málo předmětů, které by odlišovaly zde sídlící komunitu od venkovského obyvatelstva. Interpretace útvaru jako velmožského dvorce zatím naráží na absenci opevnění či ohrazení i na konstatování poměrně chudé materiální kultury (Poláček 2006, příl. IV). Bez detailního zpracování výzkumu a dalšího teoretického studia však nelze dělat konečné závěry.

3.6. Severní podhradí

Areál se nachází S od akropole a předhradí, na tehdejší břehu ramena Moravy, které z této strany obtékalo zmiňované opevněné areály (obr. 1, 4). Současný reliéf terénu je plochý, s průměrnou nadm. výškou 159,80–160,00 m. Na rozdíl od vyvýšených poloh na dunách byl tento areál v průběhu vrcholného středověku a novověku opakovaně zaplavován, proto je raně středověké kulturní souvrství překryto vrstvou mladých povodňových hlín s mocností do 30 cm. Areál má dnes podobu lužní louky a v posledních staletích nebyl patrně nikdy zemědělsky obděláván.

Podloží, tvořené jílovitými povodňovými hlínami, se nachází v úrovni 159,20–159,27 m n. m., tedy v průměru asi 70 cm pod dnešním povrchem. Podle dosavadních výzkumů bylo sídliště zakládáno přímo na tomto jílu; ani v době raného

Obr. 4. Mikulčice-Valy, severní podhradí. Sídlní areál s vyznačením geologické situace. Legenda: 1 – písčité duna („Valy“), 2 – osídlené polohy na povodňových hlínách (v JZ rohu část areálu předhradí), 3 – polohy na povodňových hlínách bez dokladů osídlení včetně zaniklých říčních ramen (viz pás zaniklého řečiště po J obvodu S podhradí), 4 – prozkoumané plochy a sondy, 5 – obvodový val akropole, 6 – mrtvá ramena a struhy. Grafika O. Marek.

Mikulčice-Valy, N-Suburbium. Siedlungsareale mit Bezeichnung der geologischen Situation. Legende: 1 – sandige Düne („Valy“), 2 – besiedelte Lagen auf den Auelehmen (in der SW-Ecke ein Teil der Vorburg), 3 – Lagen auf den Auelehmen ohne Besiedlungsbelege einschl. ehemaliger Flussarme (s. den Streifen zwischen dem N-Suburbium und der Burg), 4 – erforschte Flächen und Suchschnitte, 5 – Umfangswall der Hauptburg, 6 – Altwasser und Priele. Grafik O. Marek.

středověku se v tomto prostoru nevytvořil žádný půdní horizont. Přestože je povrch areálu „znivelován“ mladými povodňovými hlínami, známe přibližný rozsah osídlené plochy, tj. asi 5 ha. Tento údaj vyplývá z výsledků mechanického rýhování v roce 1961 (viz pozn. 4).

Regulérní archeologický terénní výzkum v S podhradí představuje osm ploch, zkoumaných po roce 1972 (obr. 2).⁸ Jedná se o plochy K 1972-III, K 1972-76 (S část), P 1974-I a II, P 1975-76, P 1981-82, B 1984-88, P 2005 (základní přehled nálezových situací zkoumaných ploch viz Poláček – Marek 2005). Do roku 2005 byl řádně, tj. alespoň do podoby nálezové zprávy, zpracován pouze jediný výzkum – plocha B 1984-88 (Kavánová 1990). V případě dvou ploch je veškerá dokumentace nezvěstná; týká se to výzkumu K 1972-III a plošně největšího výzkumu v S podhradí – plochy P 1981-82. Vše, co máme k dispozici pro tyto dvě plochy, je pouze celkový plán v měřítku 1 : 200, některé fotografie, předběžné zprávy o výzkumných sezonách (Klanica 1973, resp. 1983, 1987a) a publikovaná hypotetická interpretace jedné nálezové situace z plochy P 1981-82 jako velkomoravské kovárny (Klíma

1985). V rámci studia nejbližšího zázemí mikulčického hradě byla archeologicky podrobně zhodnocena nejlépe vykopaná a dokumentovaná plocha P 1974-II (Mazuch 2005b) a výsledná zjištění byla konfrontována novým detailním revizně-zjišťovacím výzkumem P 2005 (Mazuch 2005c). Celkový obraz osídlení S podhradí byl prvně rekonstruován až v roce 2006, a to především na podkladě detailně zpracovaných ploch P 1974-II a P 2005 (Mazuch 2006a rkp.).

Po kritickém zhodnocení dokumentovaných nálezových situací lze hovořit v podstatě o jednofázovém sídlišti, které jednoznačně spadá do velkomoravského období. Jeho charakteristickými znaky jsou „jednovrstevnost“ a absence superpozic sídlištních objektů. Hlavní kulturní vrstva – hnědočerná až černá písčité hlína s kousky uhlíků a mazanice, v celé své mocnosti v podstatě homogenní – byla zjištěna ve všech zkoumaných plochách, u nichž máme k dispozici dokumentaci. Tato vrstva s přibývajícím hloubkou barevně a konzistenčně nepatrně zesvětluje a zvětšuje se v ní podíl jílu; její přechod do podloží je plynulý, vesměs bez patrného rozhraní. Zánikový horizont, představovaný především destrukcí kamenů, množstvím odpadu a shodnou niveletou zjištěných hrobů (jedinců uložených v této úrovni bez hrobových jam), však tuto kompaktní vrstvu stratigraficky rozčleňuje na fázi života sídliště a na fázi po jeho zániku. V mladší fázi zde silné postdepoziciční procesy, doplněné snad částečně změnou okolního vodního režimu, navýšily tuto vrstvu o další centimetry, aniž se tato změna projevila v barevnosti půdy. Část mocnosti a „humóznosti“ této vrstvy musí být zapříčiněna i zetlením organických zbytků dřevěné zástavby a všudypřítomného odpadu. Tato hlavní kulturní vrstva překrývá všechny další lokální vrstvy i všechny archeologické objekty.

Areál S podhradí je charakterizován třemi zásadními archeologickými strukturami:

- jílovitými podlahovými úpravami nejspíše pro srubovou stavbu (absence jakýchkoliv kúlových jam),
- klasickými jámami vesměs nepravidelných tvarů,
- nepravidelně rozmístěnými hroby, většinou pietně pohřbených jedinců, ovšem ve všech případech uložených prakticky na tehdejší povrchu (tedy bez hrobových jam)

Domy v S podhradí byly budovány na podlahových úpravách, tvořených jílovitou navázkou (může jít i o navázkou heterogenní, zčásti tvořenou dřívě vyprodukovaným odpadem, a to zejména v případě později vybudovaných domů). Podlahové úpravy domů byly bohužel poprvé rozeznány až při výzkumu P1974-II, ačkoliv je zcela zřejmé, že se musely nacházet i na dřívě zkoumaných plochách v tomto areálu. Problematika poměrně obtížného zachycení těchto podlah v terénu je detailněji pojednána v příslušných nálezových zprávách (Mazuch 2005b, c). Velikost podlah kolísá od „klasických“ výměr kolem 20–25 m², tvarově se blížících čtverci, až k poměrně velkým obdélníkovým podlahám s délkou kolem 9 m a šířkou kolem 5 m. Domy měly nadzemní, nejspíše srubovou konstrukci. Podlahy domů a okolní jámy se navzájem respektují v horizontálně stratigrafickém smyslu; není zde jediná prokazatelná superpozice.

Ke struktuře sídliště, resp. rozmístění jednotlivých usedlostí lze říct vzhledem k relativně malému rozsahu prozkoumané plochy (odhadem 6 % z předpokládané celkové plochy S podhradí; viz Poláček – Mazuch – Baxa 2006, tab. 1) a proble-

matickému rozlišování podlahových úprav při většině starších výzkumů bohužel jen velmi málo. Negativní roli zde hraje také fakt nezvěstné nebo nedostatečně provedené dokumentace.

V případech, kdy byly výzkumem odkryty větší části podlah, se ukazuje, že domy byly na sídlišti rozmístěny jakoby ve dvojici. Mezi těmito dvojicemi domů se nachází jakási „ulička“ široká v průměru 1 m, kterou někdy zčásti vyplňuje zahlobený objekt, snad náležející oběma domům. Tato jáma byla s největší pravděpodobností vyhloubena primárně jako hliník pro potřebu materiálu na zbudování jílových podlah a následně využita jako odpadní jáma či skladovací prostor.

V úrovni zmiňované destrukce se nacházejí hroby. Nejdůležitějším zjištěním byl nález kosterních pozůstatků čtyř jedinců ležících bezprostředně na povrchu podlahy domu 892 (plocha P 2005). Těla všech čtyř zemřelých byla nejspíše pouze přihrnuta materiálem z destrukce domu, ani jedna z koster navíc svým umístěním „nepřesahovala“ vnější rozměry jeho podlahy. Polohy koster by svědčily pro rituální uložení, ostatní okolnosti však ukazují na nějaký provizorní nebo chvatný pohřeb. Ve spojitosti s destrukcí domu, resp. sídliště kolem, nelze vyloučit násilnou smrt těchto jedinců. Identickou situaci, danou způsobem pohřbu a niveletou ležícího těla, lze dokumentovat i v sousedních plochách výzkumu.

Datace sídliště v S podhradí vychází jak z celkové nálezové situace, tak z charakteru hmotné kultury. Příznačné jsou absence superpozic, doklady „nezaplňenosti“ některých jam, zřetelné stopy náhlé destrukce sídliště a chvatné pohřby bez hrobových jam. V celém spektru hmotné kultury převažují nálezy vztahující se k vrcholné fázi velkomoravského období; nebyly zachyceny nálezy odkazující na starší (starohradištní) ani mladší (povelkomoravskou nebo mladohradištní) fázi osídlení. Především v případě keramiky lze dokonce tvrdit, že se zde nachází minimum zlomků, jež bychom mohli řadit do starší fáze středohradištního období.

Kromě většinového podílu keramiky mikulčického okruhu, tj. keramiky s tzv. prožlabeným okrajem („typ 3“ podle Klanice 1970b; k tomu viz pozn. 6), v zánikovém horizontu sídliště je třeba vzpomenout i další předměty, jejichž datování bývá vztahováno ke konci 9. stol., příp. přelomu 9. a 10. stol. Jde např. o olovené korálky z náhrdelníků s olovenými kosočtverečnými křížky, náušnice s plechovou trubičkou či oboustranným hrozníčkem, rombické šipky, udidla se zaškrcovanými postranicemi, případně skleněné gombičky.

Lze tedy říci, že poměrně rychlé vybudování tohoto sídliště spadá do vrcholné velkomoravské fáze, snad do poslední třetiny 9. stol. Jeho patrně náhlý a násilný zánik lze snad synchronizovat s historickým koncem Velké Moravy na počátku 10. stol. Celý areál S podhradí již nebyl znovu osídlen.

Největší otázník bezpochyby patří funkční interpretaci rozlehlého sídliště. Vzhledem ke struktuře zástavby, hustotě archeologických objektů, malé vzdálenosti mezi jednotlivými domy a celkovému charakteru hmotné kultury lze předpokládat neagrární charakter tohoto sídliště (Mazuch 2006a rkp.). Na druhé straně abnormální koncentrace travních kos v prostoru S podhradí včetně obou blíže pojednaných ploch P1974-II a P2005 by svědčila o značném významu chovu dobytka (Poláček 2003, 643–644, Karte 4, 5).

Osídlení S podhradí bývá nejčastěji uváděno za doklad výrobního areálu v podhradí mikulčického hradiště. Otázkou

je, do jaké míry můžeme takový areál reálně archeologicky doložit. Velké množství řemesel je spojeno se dřevem, tudíž o nich máme jen skrovné archeologické doklady. Podobně se jen v omezené míře dochovává drobný kostěný odpad – důvodem jsou půdní podmínky nízkých přelapovaných písčitých dun a jílovitých půd v nivě řeky, které jsou charakteristické pro tuto část podhradí. Ať už pomineme odvážnou a vzhledem k neexistující dokumentaci diskutabilní rekonstrukci podoby kovárny (viz Klíma 1985), je jisté, že se někde v prostoru zkoumaných ploch P 1974-II, P 1981–82 a P 2005 a v jejich okolí, v JZ části severního podhradí, skutečně nacházel objekt nebo objekty, kde se přetvářela kovářská surovina v „koncové“ zboží, tedy v konkrétní železné předměty. Nejsilnějším důkazem je bezpochyby značná četnost a rozptýlené strusky v této části areálu.

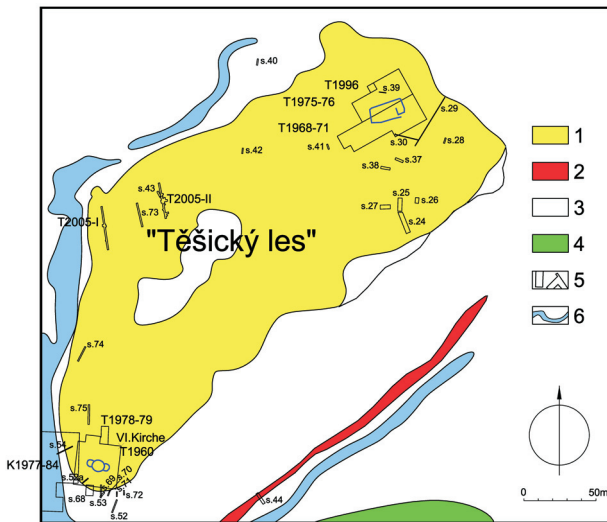
Dalším významným dokladem řemeslné výroby jsou tyglíky. Jejich výskyt v S podhradí a zejména značná koncentrace v prostoru plochy P 1974-I dokládají spolehlivě kovoliteckou výrobu v S podhradí (Klanica 1974; 1986, 191, obr. 63; Poláček v tisku b). Bez detailního zpracování odpovídajících ploch a nálezů tyglíků z Mikulčic však nelze k organizaci této výroby říci nic bližšího.

Není důvod pochybovat o tom, že v areálu S podhradí (ale stejně dobře i jinde v prostoru mikulčické aglomerace) se mohly, ba dokonce musely nacházet i jiné výrobní objekty. Ovšem v důsledku procesu archeologizace jsme schopni doložit v rovině spolehlivého důkazu vesměs právě jen zpracování kovů. Je otázkou, zda to stačí k obhájení oprávněnosti archeologické představy o prostorově vyhraněných speciálních „řemeslnických areálech“ v podhradí.

Asi navždy zůstane v rovině historických hypotéz otázka sociálního postavení obyvatel S podhradí. Jen teoreticky můžeme uvažovat o jejich zapojení do systému zajišťujícího provoz a nároky velkomoravského hradu, resp. knížecího dvora. Závěrem lze konstatovat, že co do rozměrů jednotlivých obydlí, jejich konstrukce, příp. i struktury jejich rozmístění není v porovnání s areálem předhradí a některých částí akropole prakticky žádný rozdíl. Pouze při budování podlah bývá v opevněném jádru aglomerace jíl často nahrazen pískem. I v tomto ohledu by bylo důležité oddělit v leckdy mocné stratigrafické sekvenci předhradí chronologicky současný horizont s osídlením S podhradí a až následně porovnat „kvalitu“ i kvantitu hmotné kultury obou těchto areálů a tyto blíže interpretovat.

Bylo by nanejvýš žádoucí realizovat v budoucnu další terénní výzkumy v areálu S podhradí, neboť tyto by jistě přispěly k zodpovězení dalších otázek spojených s existencí sídliště v tomto prostoru. Jde především o získání jasnější představy o struktuře osídlení, způsobu budování podlahových navážek a především o sledování dalších „sídlištních“ jevů, které nelze na základě starších výzkumů řešit. Myslíme tím např. zacházení s odpadem, bližší vymezení komunikačních koridorů či rekonstrukce podoby sídlištních jednotek vázaných na jednotlivé domy apod.

V SZ části areálu S podhradí se vyskytuje jediná sakrální stavba v této části hradiště, totiž VIII. kostel. Je otázkou, nakolik je často vzpomínaná teorie o vlastnických kostelech a především o nutnosti existence velmožského dvorce v blízkosti takového kostela relevantní. V podstatě nelze vyloučit, že kos-

Obr. 5. Mikulčice-Valy, „Těšický les“. Sídelní areál s vyznačením geologické situace. Legenda: 1 – písčitá duna, 2 – sypaný val na východním okraji „Těšického lesa“, 3 – polohy na povodňových hlínách bez dokladů osídlení včetně zaniklých říčních ramen, 4 – osídlené polohy na povodňových hlínách (na J straně část areálu východního podhradí), 5 – prozkoumané plochy, 6 – mrtvá ramena a struhy. Grafika O. Marek.

Mikulčice-Valy, „Těšický les“. Siedlungsareale mit Bezeichnung der geologischen Situation. Legende: 1 – sandige Düne, 2 – aufgeschütteter Wall am O-Rand von „Těšický les“, 3 – Lagen auf den Auelehmen ohne Besiedlungsbelege einschl. ehemaliger Flussarme, 4 – besiedelte Flächen auf den Auelehmen (auf der S-Seite ein Teil des Areals des O-Suburbiums), 5 – erforschte Flächen, 6 – Altwasser und Priele. Grafik O. Marek.

tel může mít funkční souvislost se sídlištěm v S podhradí. I zde by proto bylo velmi přínosné prozkoumat prostor styku pohřebiště u VIII. kostela se sídlištními strukturami v jeho okolí.

Stejně tak je nutné kritické zhodnocení, popř. terénní revize výzkumu S části plochy K 1972–75 a plochy P 1975–76 v přílehlého úseku S podhradí, kde byl za poněkud nejasných okolností vykopán „kruhový“ příkop, který Z. Klanica interpretoval jako pohanský kultovní objekt „se stopami ohňů“ a datoval ho do nejistého období zániku Velké Moravy (Klanica 1985a, 488–489; 1997, 103–104). Již na základě předběžného pohledu na nálezovou situaci, realizované řezy a dostupnou dokumentaci lze pochybovat o zmiňované interpretaci objektu, ba dokonce o jeho intencionálním původu (viz Maříková-Kubková – Poláček 2002, 766, Anm. 2).

3.7. „Těšický les“

„Těšický les“ se nachází SV od akropole hradu. Na Z je vymezen okrajem lesa, který zde do jisté míry kopíruje terénní zlom, na JV a V vodním kanálem (částečně doprovázeným sypaným valem) a na S slepým ramenem. Centrální část areálu tvoří písčitá duna „Těšický les“ s rozlohou 4,4 ha (obr. 1,

5). Duna má nepravidelně oválný tvar s delší osou ve směru SV-JZ (Poláček – Marek 2005, 35). Reliéf terénu je mírně zvlněný, jeho nadmořská výška se pohybuje mezi 159,00 až 161,10 m. Nejvyšší místa se nacházejí v Z části duny a tvoří hřbet probíhající ve směru ZJZ-VSV. Mocnost vrstev vátého písku se pohybuje mezi 100–220 cm (Havlíček – Poláček – Vachek 2003, 126, Abb. 12). Okrajové části areálu jsou tvořeny povodňovými hlínami. Kulturní vrstva má charakteru průměrně 40–60 cm mocné humózní, opticky homogenní vrstvy plynule přecházející do podložního žlutého písku, se kterým je přibližně do hloubky 100 cm promísená (tzv. promísené podloží) (Klanica 1985a, 477; Škrdla – Poláček – Škojec 1999, 250, obr. 2).

Terénní výzkum v „Těšickém lese“ probíhal ve více etapách. V 50. letech se uskutečnily zjišťovací sondáže. První plošné odkryvy proběhly na začátku 60. let, kdy se pozornost soustředila na pozůstatky VI. kostela a jeho hřbitova (plocha VI. kostel T 1960; Tejral 1963a; Poulík 1963b). Druhá významná etapa proběhla v letech 1968–1976, kdy byly postupně zkoumány vzájemně navazující plochy T 1968–71 a T 1975–76 v nejvýše položené části duny na tzv. „Kostelci“. Jde o jednu z největších zkoumaných ploch v rámci celého podhradí, která postihla poměrně rozsáhlé pohřebiště spolu se sídlištními objekty (Klanica 1985a; Kavánová 1999). Na konci 70. let se zkoumala malá plocha T 1978–79 severně od VI. kostela jako rozšíření výzkumu z roku 1960. Během 2. poloviny minulého století v „Těšickém lese“ pokračovaly sondážní práce; v rozmezí let 1955–2005 se tu ve více etapách otevřelo celkem 33 sond (Hladík 2006 rkp.).

V „Těšickém lese“ je v současnosti prozkoumaných cca 0,3 ha plochy, což představuje podíl asi 6,3 % z jeho rozlohy. Jde tedy o jeden z nejméně prozkoumaných areálů podhradí i celého hradiště (tab. 1). Tyto relativně „malé“ prozkoumané plochy se však pro závažnost pramenů (movitých, ale především nemovitých) staly předmětem více studií, stejně jako stále probíhajících diskusí (viz níže). Základní zpracování výzkumu do podoby nálezové zprávy se však realizovalo jen v případě plochy VI. kostel T 1960 (Tejral 1963a) a nových sond T 2005-I a II (č. 80, 81) (Čáp 2005; Škojec 2005). Výsledky výzkumů v „Těšickém lese“ byly v minulosti publikované ve čtyřech základních pracích. VI. kostel a jeho bezprostřední okolí (pohřebiště, sídlištní objekty) monograficky zpracoval J. Poulík (1963b). Z. Klanica (1985a) a B. Kavánová (1999) vyhodnotili ve dvou studiích výzkum pohřebiště a sídliště v poloze „Kostelec“ („Klášteřisko“). Zatím poslední prací je nové vyhodnocení pohřebiště u VI. kostela (Profantová 2003); na rozdíl od předchozího zpracování (Poulík 1963b) se autorka věnuje výhradně pohřebišti, problematikou sídelního vývoje areálu se podrobněji nezabývá.

„Základní prvky“ celé sídelní struktury areálu představují 3 soubory památek sakrálního nebo funerálního charakteru: VI. kostel s hřbitovem v J části duny, dále rozsáhlé pohřebiště s dřevěnou „kultovní“ stavbou na „Kostelci“ a konečně nově zkoumané pohřebiště v Z části duny. Ve všech zkoumaných plochách jsou tyto „základní prvky“ doprovázeny nálezy sídlištního charakteru, především zahloubenými objekty, ale i jinými strukturami dokládajícími různé druhy sídlištních aktivit (kůlové jamky, vrstvy kamenů, podlahové úpravy a pod.).

VI. kostel, označovaný jako dvouapsidová rotunda, představuje z architektonického hlediska velmi pozoruhodnou stavbu (Poulík 1963b, 27). Ve všeobecnosti je považován za jeden z vrcholných projevů sakrální architektury z území Velké Moravy. Výjimečnost stavby dokládají i výsledky analýz vzorků malty, které potvrzují vysokou úroveň stavebních technologií využitých při stavbě rotundy (Págo 1974, 65).

Na hřbitově u VI. kostela bylo odkryto 201 hrobů (Poláček - Marek 2005, 94). Areál pohřebiště byl na JZ a SV ohraničen žlabem interpretovaným jako pozůstatek dřevěné palisády či plotu. Pohřebiště vzniklo až po vybudování kostela a patřilo privilegované vrstvě obyvatelstva (Poulík 1963b, 74; Profantová 2003, 92). Velikost komunity, která tu pochovávala, se odhaduje na 40–58 osob (Profantová 2003, 94). Nálezy se podařilo odříznout jen v relativně nízkém počtu hrobů (37 %). Na pohřebišti chybějí zbraně (s výjimkou jedné železné sekery), keramické nádoby a vědra (Poulík 1963b, 135–173; Profantová 2003, 55–88). V poměrně vysokém počtu se naopak na pohřebišti nacházejí hroby s ostruhami (11 %) a se zlatým šperkem (3,5 %). Celkově nízká vybavenost hrobů se vysvětluje pokročilým stupněm křesťanského pochovávání. Hroby se zlatými šperky a ostruhami jsou zase dokladem významného společenského postavení pochovaných (Galuška - Poláček 2006, 135).

Severně od pohřebiště se zachytila vrstva kamenů, považovaná za cestu (Poláček 2006, 14). Na JZ okraji zkoumané plochy se nacházela souvislá vrstva kamenů, zpevněná dřevěnými kůly, která klesala JZ směrem do říčního koryta. Funkce této konstrukce spočívala s největší pravděpodobností ve zpevnění břehu koryta (Hladík 2006 rkp.). Posledním prvkem sídelní struktury v J části „Těšického lesa“ jsou sídlištní objekty I/60-VII/60. Jde o pozůstatky patrně zahloubených objektů nepravidelného tvaru, v jejichž výplni se nacházela keramika a zvířecí kosti. V objektech nebyly doloženy žádné jednoznačné stopy po případných nadzemních konstrukcích nebo otopných zařízeních.

Dřevěná stavba na „Kostelci“ je druhým objektem v areálu „Těšického lesa“, jehož funkce se hledá v oblasti duchovní. Na úrovni podloží byl zachycen žlábek, který ohraničoval prostor s obdélníkovým půdorysem a vnitřními rozměry 11,3 × 20 m, resp. 11,3 × 24 m, jestliže se za V ohraničení objektu považuje žlábek V od objektu 712 (Klanica 1985a, 480). Z. Klanica interpretuje žlábek jako pozůstatek po dřevěné ohradě a na základě dalších nálezů (pohřbů koní, neanatomicky uložených částí lidských těl) stavbě připisuje funkci pohanské svatyně (Klanica 1985a, 485–489; 1997, 104).

Okolo stavby se nacházelo rozsáhlé pohřebiště. V odkryté ploše bylo zachyceno 317 hrobů (Klanica 1985a; Poláček - Marek 2005, 182). Další 13 hrobů se nacházelo v sondách J od plochy T 1968–71. Tyto hroby pravděpodobně souvisejí s pohřebištem (Hladík 2006 rkp.). Na rozdíl od pohřebiště při VI. kostele se hroby na „Kostelci“ vyznačovaly početnou výbavou. Podstatně více jsou zde zastoupeny zbraně (jeden hrob s mečem, 3,2 % hrobů se sekerami). V 7,3 % hrobů se nacházela keramika a častější jsou též nálezy věder (Klanica 1985a, 534). Nápadná je poměrně častá přítomnost méně honosných (jednoduchých) šperků, např. náušnic s trubičkovitým závěskem, skleněných gombíků, tepaných štítkových prstenů (Klanica 1985a, 534). Charakterem hrobové výbavy (větší množ-

ství hrobových přídavek, jednodušší ozdoby oděvu a šperky) stejně jako dalšími prvky pohřebního ritu (řada odchylek od rituální polohy a orientace, ojedinělé úpravy hrobových jam kameny) se pohřebiště na „Kostelci“ přibližuje spíše „vesnickým“ pohřebišťům než nekropolím při centrálních aglomeracích (Klanica 1985a, 533–534).

V areálu pohřebiště a prostoru vymezeném žlábkem se nacházelo 30 sídlištních objektů (Kavánová 1999, 65–90; Poláček - Marek 2005, 182). B. Kavánová interpretuje některé objekty jako samostatné podlahové úpravy blíže neurčených staveb, případně považuje nadzemní úpravy za mladší fázi některých objektů (Kavánová 1999, 87–90). Ve většině případů však jde o zahloubené objekty, které vzhledem ke svým rozměrům nemohly plnit funkci obydlí. Na základě nálezů železné strusky a kostěných bruslí dává B. Kavánová (1999, 89) některé objekty do souvislosti s výrobní činností. Část objektu označeného v dokumentaci jako podlahová úprava byla zachycena v roce 1961 v sondě 24 J od pohřebiště. Pro ověření takovéto interpretace by byl potřebný revizní výzkum. V sondách J od plochy T 1968–71 bylo odkryto ještě 11 zahloubených objektů. Z funkčního hlediska jde o jámy odpadního nebo hospodářského charakteru (Hladík 2006 rkp.).

Pohřebiště v Z části duny je v současnosti doloženo 15 hroby, které se našly během výzkumu v roce 2005 (Hladík 2006 rkp.). K tomuto pohřebišti však můžeme přiřadit i hroby objevené při sondážních pracích v 50. letech minulého století (jejich počet neznáme, dokumentace z výzkumu je ztracená; srov. Poulík 1962, 81). Hroby jsou pravděpodobně součástí většího pohřebiště, jehož rozsah není znám. V orientaci a v poloze pochovaných jedinců pozorujeme velkou variabilitu. V orientaci převažují směry Z-V a S-J. Ve většině případů jsou hroby bez nálezů; nálezy obsahují převážně hroby orientované ve směru S-J. Některé hroby vykazují stopy nerituálního uložení. Při výzkumu Z části duny bylo odkryto také několik sídlištních objektů; ve třech případech jde o zahloubené objekty datované do období raného středověku. Jen v případě objektu 1344 můžeme vyslovit určitý předpoklad o jeho původní funkci. Na základě fragmentů pekáče, silně opálených kamenů a obilných zrn předpokládáme souvislost objektu s pracovním procesem, při kterém se používaly pražnice (Hladík 2006 rkp.).

Posledním archeologicky zkoumaným objektem je zemní val ohraničující z JV a V strany „Těšický les“. V řezu valem se neobjevily žádné nálezy. Nepodařilo se ani doložit případné pozůstatky dřevěné či jiné konstrukce valu. Jeho datování do raného středověku nelze zatím podložit žádnou relevantní indicií (Poulík 1962, 84).

Pro řešení problematiky sídelního vývoje v „Těšickém lese“ je rozhodující podrobná analýza stratigrafie ve všech zkoumaných plochách. Stav zpracování výzkumů nám umožňuje vyslovit jen předběžné závěry. V pracovní rovině vyčleňujeme v „Těšickém lese“ tři hlavní areály: okolí VI. kostela (plocha T 1960, sondy 52–54, 68–72), „Kostelec“ (plocha T 1968–71, T 1975–76, sondy 24–31, 37–39) a areál na Z okraji duny (sondy 41–43, 73–75, T 2005-I (80), T 2005-II (81)). Toto dělení má určité opodstatnění z hlediska nálezů, primárně je však dáno umístěním zkoumaných ploch.

Situaci v okolí VI. kostela se zabýval už J. Poulík (1963b, 74). Vyčlenil 6 náleзовých horizontů: a-f. První horizont, datovaný do předvelkomoravského období, představuje sídlištní objekt V, nad kterým ležely velkomoravské kostrové hroby. Druhý horizont reprezentuje období stavby rotundy. Třetímu horizontu patří kostrové hroby kolem kostela, datované do období 825 – 1. čtvrtiny 10. století. Čtvrtý horizont představují sídlištní objekty I–III a VI–VII, které porušují hroby, ale leží ještě pod destrukcí stavby. Keramiku z objektů klade J. Poulík do 2. pol. 10. století a na jejím příkladě ukazuje na styky Moravy s Čechami. Pátý horizont patří destrukci rotundy. Šestý horizont je reprezentovaný hrobem 86 s dvěma esovitými záušnicemi, zapuštěným do stavební destrukce a datovaným na konec 11. nebo až do 12. století (Poulík 1963b, 74). N. Profantová ve své práci vychází ze závěrů J. Poulíka, precizuje však chronologii pohřebiště. Posouvá počátek pochovávání k roku 830/835 a třetí Poulíkův horizont rozděluje na další dva horizonty, označené jako VM1 a VM2, přičemž VM2 ještě rozděluje na fáze VM2a a VM2b. Mezi fázemi VM2a a VM2b dochází k zániku ohrazení pohřebiště (Profantová 2003, 75, obr. 22c). Z. Klanica (1985b, 127) i L. Poláček (Galuška – Poláček 2006, 135) předpokládají začátek pochovávání na pohřebišti až v mladší fázi velkomoravského období. Do druhé poloviny 9. století datují i hrob 50/VI, který byl oporou původního raného datování pohřebiště. Problematické je také jednoznačné datování a interpretace sídlištních objektů, které se dávají do souvislosti z povelkomoravským osídlením Mikulčic – čtvrtý horizont (Poulík 1963b, 74). L. Poláček upozorňuje na různorodost keramických souborů z objektů. Zdůrazňuje, že bez zodpovězení otázky, jakým způsobem odpovídající soubory vznikly, a bez celkového zpracování keramických nálezů z okolí VI. kostela nemůžeme považovat toto datování za uzavřené (1999, 746). Ohledně časového zařazení kamenného násypu na břehu koryta můžeme vyslovit jen předpoklad, že k takovému zabezpečení břehu došlo asi v souvislosti s výstavbou rotundy a rozšiřováním pohřebiště.

S podobně složitou a v mnoha ohledech problematicky interpretovatelnou stratigrafií se setkáváme i na „Kostelci“. Počátky slovanského osídlení jsou kladeny na základě keramiky a předvelkomoravských bronzů do 8. stol. (Klanica 1985a, 534; Kavánová 1999, 107). Sídlištní objekty nejstaršího horizontu jsou podle B. Kavánové starší než dřevěná kultovní stavba (1999, 106).⁹ Vznik této stavby však nemůžeme přesně vymezit; Z. Klanica (1985a, 534) ji klade nejpozději k polovině 9. století, protože podle něj stavbu respektují takto datovatelné hroby (především hrob 1317), přičemž nevyklučuje její vznik již v době, kdy „převládal žárový pohřební rítus“ (Klanica 1985a, 534; diskusi k problému datace stavby viz Dostál 1992, 10; Klanica 1997, 107–110). Nejstarší hroby na pohřebišti jsou tedy datovány k polovině 9. století. Druhá, mladší fáze pohřebiště je kladena na přelom 9. a 10. století; hroby z tohoto období již nerespektují dřevěnou stavbu. Do období mezi oběma horizonty pohřebiště, konkrétně do blíže neurčitelného úseku v průběhu druhé poloviny 9. století, klade B. Kavánová (1999, 109) druhý horizont se sídlištními objekty. Nejmladší horizont raně středověkého osídlení představují mladohradištní nálezy, které se koncentrují v JV části prozkoumané plochy (Kavánová 1999, 109). V souvislosti s výše uvedeným datováním jednotlivých horizontů pochovávání na „Kos-

telci“ vyvstávají stále otázky absolutní chronologie velkomoravské hmotné kultury (k novým diskusím viz Štefanovičová 2004, 389–395; Chorvátová 2004, 199–236).

Superpozice hrobů se sídlištními objekty byly doloženy i při sondážních pracích J od plochy T 1968–71. V sondách se podařilo interpretovat tři horizonty: první horizont představují sídlištní objekty, druhý je reprezentován hroby a do třetího, nejmladšího horizontu řadíme opět sídlištní objekty. Absolutní datování jednotlivých horizontů je v tomto případě velmi obtížné (nedostatečná dokumentace, nestratifikovaný materiál). Celkový ráz nálezů nasvědčuje tomu, že jde především o osídlení z 2. pol. 9., případně ze začátku 10. století (starší a mladší osídlení je doložené spíše ojedinělými nálezy). Sídlištní objekty z prvního horizontu bychom proto mohli považovat za víceméně současné s objekty středního horizontu sídlišť v okolí dřevěné stavby, který B. Kavánová datuje do druhé poloviny 9. století. Horizont hrobů v sondách by potom byl současný s hroby, které nerespektují dřevěnou stavbu z přelomu 9. a 10. století (mladší fáze pohřebiště). Poslední horizont, doložený jedním sídlištním objektem – pozůstatky pece, by časově spadal do povelkomoravského období (vyločit však nemůžeme ani datování do pozdního středověku) (Hladík 2006 rkp.).

V Z části duny zkoumané jen sondážním způsobem (Hladík 2006 rkp.) je podobně jako v předcházejících případech doložen sídelní vývoj charakteristický střídáním funerálních a sídlištních aktivit. Kostrové hroby ve dvou vrstvách nad sebou a oddělené sídlištními objekty uvádí z tohoto prostoru již J. Poulík (1962, 81). Toto zjištění potvrdil výzkum v roce 2005, kdy se podařilo doložit další superpozice hrobů a zahluobených objektů. Charakter sídelního vývoje asi nejlépe dokumentuje situace v okolí objektu 1344 v sondě T 2005-II (81). Objekt porušoval starší hrob 2020 a zároveň byl porušen mladším hrobem 2017. Hrob 2017 byl v superpozici s hroby 2020 a 2018 (Hladík 2006 rkp.). Takto stratigraficky doložené střídání pohřebních a sídlištních aktivit zařazujeme na základě nálezů (keramika, železná sekera) do velkomoravského horizontu. V případě hrobu 2017 (bez nálezů) nemůžeme vyloučit ani datování do povelkomoravského období. Osídlení z 10.–13. století, doložené převážně nálezy keramiky ze svrchní části sídlištní vrstvy, bylo lokálně omezené (Hladík 2006 rkp.).

Bohaté spektrum nálezů v areálu „Těšického lesa“ otvírá široký prostor pro úvahy směřující k zodpovězení otázek o funkci a postavení areálu v rámci mikulčické aglomerace. Sakrální stavby v podhradí se často považují za tzv. vlastnické kostely, které plnily svou funkci v areálech velmožských dvorců (viz Poulík 1975, 129–130; Klanica 1985b, 129; Dostál 1988, 283–289). V mikulčickém podhradí však dosud nebyly dvorce jako sídelně-reprezentační a hospodářské útvary jednoznačně identifikovány (Galuška – Poláček 2006, 124). V okolí VI. kostela nebyl doposud nalezený objekt, který by se dal interpretovat jako profánní stavba – součást dvorce. Tato skutečnost může být způsobena stavem výzkumu – vně palisády nebylo výrazněji zkoumáno. Charakter pohřebiště (významné společenské postavení pochovaných) stejně jako vysoká architektonická kvalita kostela však možnost existence dvorce v J části duny bezprostředně při bráně do opevněného hradu nevyklučují. Vzhledem k poloze kostela mimo opevněný areál

lze těžko přijmout názory L. Konečného (1978, 339) nebo Z. Klanici (1997, 107) o panovníckém založení kostela (Maříková-Kupková – Poláček 2002, 766; Galuška – Poláček 2006, 135).

Otázce funkce dřevěné ohrady na „Kostelci“ a jejího vztahu k pohřebišti byla v minulosti věnována poměrně velká pozornost (naposledy Klanica 1997, 104–110, tam přehled literatury). Existence pohanského kultovního objektu v blízkosti velkého počtu soudobých křesťanských kostelů je těžko vysvětlitelná a vyžadá si další ověřování (Galuška – Poláček 2006, 135). Otevřenou zůstává též otázka vztahu pohřebišť v okolí VI. kostela a pohřebišť na „Kostelci“. S touto otázkou souvisí také problém určení hranic pohřebišť v Z části duny. Pohřebišť se v současnosti jeví jako samostatný pohřební areál. Tato skutečnost však může být způsobena stavem výzkumu. Odpověď na tuto otázku může přinést jen další terénní výzkum.

Výrobní aktivity dokládají v areálu „Těšického lesa“ především nálezy strusky, tyglíků, přeslenů, kostěných proplétáčků a bruslí či kostěný odpad. Pozoruhodná je především zvýšená koncentrace tavicích tyglíků, spojovaných se šperkařskou výrobou (Klanica 1974; 1986, 191, obr. 63). V této souvislosti vyvstává otázka interpretace nepočetných předvelkomoravských bronzů z „Kostelce“ jako možné tezaurované suroviny pro kovoliteckou výrobu 9. století (srov. Zábojník 2005).

Zástavba má podobný charakter jako v areálu hradu a S podhradí. Doposud se nepodařilo jednoznačně doložit zemnice s kamennými krby v rohu. Spojení některých zahloubených objektů na „Kostelci“ s obytnou funkcí (Kavánová 1999, 88) je za daného stavu poznání možné nanejvýš v rovině hypotézy. V areálu „Těšického lesa“ se nacházejí náznaky podlahových navážek, které by mohly indikovat nadzemní obytné (nejspíše roubené) stavby.

Stav výzkumu nám neumožňuje jednoznačně se vyjádřit ani k možnosti osídlení areálu „Těšického lesa“ mimo rozlohu pískové duny. Vzhledem ke skutečnosti, že v podhradí hradu je doložené osídlení i na povodňových hlínách (S, SZ a V podhradí, okolí X. kostela), můžeme podobnou situaci předpokládat i v „Těšickém lese“. Poznání charakteru a intenzity takového osídlení je jednou z úloh budoucího terénního výzkumu.

3.8. Východní podhradí

Areál V podhradí – poloha „Rubisko“ – se nachází zhruba 150 metrů od SV cípu akropole mikulčického hradiska (obr. 1). Terén zde do roku 1991 nebyl nikdy zkoumán, protože jej pokrýval vzrostlý les. Část lesa na ploše 5 ha byla v roce 1989 vymýčena. Vzniklá mýtina protáhlého tvaru cca 600 × 45–130 m byla v roce 1991 poměrně drastickým způsobem rekultivována – vytrhané pařezy byly shrnuty do hlubokých vybagrovaných jam a přikryty vytěženou zeminou. Na celé ploše pak byla provedena orba. Protože kulturní souvrství v této poloze je překryto a současně chráněno mocnou vrstvou mladých povodňových hlín, bylo za daných okolností zvoleno z hlediska památkové péče kompromisní řešení – hloubení jam a orba se uskutečnily za archeologického dozoru.

Niveleta současného povrchu v prostoru Rubiska se pohybuje v rozmezí zhruba 159,80–160,00, což mimochodem téměř přesně odpovídá hodnotám naměřeným v areálu S podhradí. Úroveň sterilního podložního jílu, na němž bylo

sídlíště založeno, má hodnotu 158,90, dno jediné dokumentované jámy 1320 pak 158,20 m n. m.

Záchranný výzkum měl za úkol kromě povrchového průzkumu mýtiny především dohled nad bagrováním jam na pařezy. Raně středověká kulturní vrstva byla zjištěna pouze v prvních třech jamách („sondách“) směrem od Z. Sonda I byla navzdory dohodě zasypana před příchodem archeologů, v sondách II (20 × 8 m) a III (40 × 9 m) proběhl rychlý zjišťovací výzkum nebo spíše sběr. V sondě III byl zjištěn okraj osídlené plochy a v dalších jamách směrem k SV již jen sterilní povodňové hlíny (Marek 1993, 73–74). Fakt, že osídlení směrem k SV nepokračuje, potvrdil i povrchový sběr. Předpokládaný rozsah sídlíště 1,4 ha je však pouhým hrubým odhadem, který vyžaduje další ověřování (tab. 1; srov. Poláček – Mazuch – Baxa 2006, tab. 1).

Vedle sondy III byla položena sonda IV, kde byl již proveden regulérní archeologický výzkum. Sonda o rozměrech 19 × 6 m byla sice skrývána plošně, výzkum však probíhal po mechanických vrstvách. Nejcennějším z celé záchranné akce tedy zůstávají poměrně dobře zdokumentované celkové profily a samotný archeologický materiál, který byl sbírán podle přirozených kontextů. O existenci nově registrovaného sídlíště ve V podhradí poprvé informoval O. Marek (1993). Stratigrafická situace a skladba hmotné kultury však byly adekvátně a kriticky zhodnoceny až v poslední době v rámci projektu „Nejbližší zázemí“ (Mazuch 2005a; 2006b rkp.).

Charakteristickou pro toto sídlíště se jeví tmavá jílovitohlinitá vrstva, která byla zjištěna ve všech sledovaných sondách (II, III a IV). Tuto vrstvu lze podle všeho srovnat s „hlavní kulturní vrstvou“ z výzkumů v S podhradí, přičemž spodní partie těchto vrstev snad může pocházet z doby života sídlíště.

O struktuře sídlíště nelze na základě výsledků průzkumu mnoho říci. Byla zachycena jedna rozsáhlejší jáma nejspíše odpadního charakteru (obj. 1320). Další menší zahloubená jáma byla zjištěna v sondě II, nepočítáme-li nevýrazné deprese v podloží v sondě IV. Dvě přepálené plošky v superpozici představují jediné zbytky topeniště. Dvě kúlové jamky jsou jediné skrovné stopy nadzemní konstrukce.

Posuzujeme-li intenzitu osídlení podle množství dochovaných artefaktů a odpadu, lze ji srovnávat se sídlíštními vrstvami v oblasti S podhradí. Dosti zkršené je však množství odpadu zvířecích kostí, neboť půdní podmínky ve V podhradí brání jejich dochování; v mokřem jílovitém prostředí jsou kosti natolik rozmočené, že se při odkryvu prakticky rozpadají a nedovolují tak kvantitativní srovnání s dalšími polohami aglomerace.

Z hlediska datování osídlení na základě získaného souboru keramiky bychom mohli areál V podhradí rámcově synchronizovat s areálem S podhradí. Znamená to, že zde podobně jako v S podhradí dominují střepy náležející mikulčickému okruhu nádob s tzv. prožlazeným okrajem („typ 3“ podle Klanici 1970b; k tomu viz pozn. 6). Sídlíště reprezentuje patrně nejmladší fázi prostorového růstu osídlení podhradí, která může souviset s restrukturalizací osídlení hradu (blíže k tomu viz závěrečná kapitola). V tomto ohledu je zajímavé, že sídlíště ve V podhradí se tedy nacházelo v podstatě ve stejné výškové úrovni jako sídlíště v podhradí severním. I zjištěná úroveň podloží 158,90 až 159,10 m n. m. tak obyvatelům nejbližšího

zázemí hradiště dovolovala někdy ve 2. pol. 9. stol. bezpečné sídlení (tedy bezpečné minimálně v době vzniku sídliště).

Závěrem lze říci, že souhra okolností, spojená s lesní těžbou, umožnila zjistit a orientačně prozkoumat dosud neznámé sídliště, které by za jiných okolností čekalo zřejmě ještě dlouho na své objevení. Označení tohoto areálu jako V podhradí je zatím nutné chápat jako pomocné. Je zřejmé, že další terénní výzkum tohoto areálu, byť bude velmi obtížně realizovatelný, je pro bližší poznání mikulčického podhradí nutností.

4. Sídelně-archeologický obraz podhradí

Dosud bylo identifikováno 8 areálů osídlení v podhradí: „Kostelisko“, „Žabník“, okolí X. kostela, SZ podhradí, „Štěpnice I“, S podhradí, „Těšický les“ a V podhradí. Šlo o izolované areály o celkové rozloze přibližně 14 ha, které dnes leží částečně v lese, částečně na loukách kolem hradu. Uvedený plošný rozsah osídlení je pouhým odhadem závislým na dnešním stavu archeologického poznání podhradí. Je to však podstatně reálnější údaj než přemrštěné odhady z dob počátku výzkumu v Mikulčicích, které počítaly s rozsahem podhradí až do 200 ha (přehled viz Poláček – Marek 1995, 14, Anm. 1). Velikostí kolem 5 ha vynikají dvě polohy – S podhradí a „Těšický les“. Dále následují „Kostelisko“ s 1,5 ha a V podhradí, jehož rozloha je jen velmi hrubě odhadnuta na 1,4 ha. Rozloha dalších tří poloh se blíží 0,5 ha, kdežto areál X. kostela reprezentuje zatím jenom samotná kostelní stavba se zcela malým hřbitovem. Všechny výše uvedené údaje o rozsahu areálů se týkají vrcholné fáze velkomoravského osídlení ve 2. polovině 9. století.

Z hlediska geologie a geomorfologie se výrazně odlišují vyvýšené areály na písčítých dunách („Kostelisko“, „Žabník“, „Těšický les“) od níže položených, rovinných útvarů na povodňových hlínách (X. kostel, SZ, S a V podhradí). V případě písčítých dun jde o přirozeně vymezené areály. Tyto polohy, chráněné vůči vodě a částečně i přízemním teplotním inverzím říčního údolí, byly přednostně osídlovány jak v pravěku, tak v raném středověku. Duny v bezprostřední blízkosti hradu byly osídleny v 8. i 9. století; v 9. století navíc sloužily jejich nejvyšší části jako významné pohřební areály. Výjimkou byla poloha „Štěpnice I“, která představuje nejnižší dunu v podhradí. Podle dosavadních výzkumů byl její povrch osídlen asi jen z jedné pětiny; jako pohřební areál bylo využíváno pouze bezprostřední okolí VII. kostela. Svou roli zde hrály zřejmě jak nízká nadmořská výška duny, tak její větší vzdálenost od hradu. Zatím nevíme, zda byly osídleny také nejnižše položené okrajové části areálů „Těšický les“ nebo „Kostelisko“, které již leží mimo duny na povodňových hlínách.

Při výběru poloh k zakládání sídliště byla zohledňována patrně dvě základní kritéria: vzdálenost od hradu a dostatečné vyvýšení areálu. Z hlediska první podmínky byly vyhledávány polohy bezprostředně přiléhající k hradu, respektive k prstenci říčních ramen obklopujících hrad. Z hlediska druhé podmínky byly upřednostňovány areály s větší nadm. výškou, a to i v řádu decimetrů. Nejtěsněji k hradu přiléhající, relativně nejvyšší a také nejvýrazněji osídlenou polohou na povodňových hlínách bylo S podhradí, zejména jeho J část. Nadm. výška dnešního povrchu je zde v průměru 159,80–160,00 m, úroveň podloží 159,20–159,27 m. Zhruba stejné výšky dosahuje

povrch V podhradí (159,80–160,00 m), ovšem podloží se zde nacházelo níže (158,90–159,25 m). Je zřejmé, že i areály na povodňových hlínách měly členitější povrch než dnes – k osídlení byly využívány zejména jejich vyšší části. V případě SZ podhradí šlo o nízký hřbet, orientovaný ve směru SZ-JV a využívaný patrně hlavní komunikací, přicházející k hradu od SZ. Jeho maximální výška byla v případě povrchu 159,90 m, v případě podloží 159,20 m, okrajové části však ležely až o 50 cm níže. Areál X. kostela s průměrnou nadm. výškou povrchu 159,60 m a podloží 159,10 až 159,20 m spadá výškově někam mezi S a V podhradí.

Posuzujeme-li prozkoumanost jednotlivých poloh, pak největší část areálu je prokopána v případě „Kosteliska“ a „Štěpnice I“, tj. kolem 30 % osídlené plochy, odhadem z 20 % je prozkoumán „Žabník“. V ostatních případech je podíl do 10 % a nejméně je prozkoumán areál SZ podhradí (1,3 %). Odkrytá plocha však není zdaleka úměrná stavu poznání jednotlivých areálů. Svou podstatnou roli zde hraje stav zpracování a publikování výsledků terénních výzkumů, který je obecně málo uspokojivý. Nejpokročilejší stupeň zpracování vykazují dnes areály „Žabníku“, „Těšického lesa“ a S podhradí, nejhorší je situace v případě „Kosteliska“ a „Štěpnice I“. Stav terénního výzkumu a zejména zpracování se v poslední době výrazně zlepšil díky projektu „Nejbližší zázemí“.

Kulturní stratigrafie arálů v podhradí je poměrně jednoduchá. Jde v podstatě o „jednovrstevná“ sídliště, přičemž zásadní odlišnost existuje mezi polohami na dunách a polohami na povodňových hlínách. Výrazně humózní podpovrchová vrstva na písčítých dunách přechází zpravidla v hloubce 30–50 cm pod povrchem v „promísený“ písčítý sediment a ten se bez jasné hranice mění v čistý vátý podložní písek. Lze se domnívat, že střední horizont promíseného písku vznikl porušováním povrchu vátých písků bioturbací a lidskými aktivitami. Humózní svrchní část profilu vznikla patrně rozpadem raně středověkého sídlištního odpadu a konstrukcí z organických materiálů, stejně jako přirozeným půdním vývojem v posledním tisíciletí; ve svrchní části mohla být porušována orbou. Je pravděpodobné, že na dunách na začátku raně středověkého osídlení existoval půdní pokryv, který lze dnes identifikovat na poměrně vzácných útržcích intaktních pravěkých sedimentů šedohnědé barvy. Podobně jako sídlištní vrstva se stratigrafickou jednoduchostí vyznačují i zasypané objekty zahloubené do vátých písků. Často jsou reprezentovány jednolitou výplní, odlišující se od materiálu sídlištní vrstvy jen sytějšími odstíny sedimentů.

Na rozdíl od vátých písků povodňové hlíny jako sediment podloží poskytovaly odlišné podmínky pro lokální stratigrafický vývoj. Bližší poznatky poskytuje v tomto směru zatím jenom S podhradí, a to zejména díky novému ověřovacímu výzkumu P 2005 (Mazuch 2006a rkp.). Podlahové „úpravy“ povrchových staveb nasedaly přímo na jílovité podloží starších povodňových hlín – nenacházíme zde stopy po existenci půdního horizontu na podloží. Naopak se zdá charakteristické (jak ukazují situace mimo podlahové navážky), že část nálezů je „zašlapána“ do jinak sterilního podloží. Sídlištní vrstvu tvoří vesměs tmavší homogenizovaný sediment bez výraznějšího zvrstvení, který je shora uzavřen podpovrchovou vrstvou mladých povodňových hlín. Nejvýraznějším strukturálním prvkem sídlištní vrstvy je zánikový horizont, projevující se kon-

centrací kamenů, nálezů a výskytem hrobů uložených bez výraznějšího zahloubení. Tento horizont neuzavírá shora sídlištní vrstvu, ale prokládá ji v určité úrovni její mocnosti. Otázkou zůstává mechanismus vzniku části sídlištní vrstvy nad zánikovým horizontem: do jaké míry vzniká rozpadem organických pozůstatků zaniklého sídliště a jejich dalším postdepozičním rozrušováním a do jaké míry povodňovými aktivitami nebo přirozeným pedologickým vývojem.

Z hlediska intenzity raně středověkého osídlení vynikají zejména 3 areály – „Kostelisko“, S podhradí a „Těšický les“. Severní podhradí, ač relativně krátkodobě osídlený areál, vykazuje největší intenzitu osídlení v podhradí. Naproti tomu oba výrazné útvary na písčítých dunách – „Kostelisko“ a „Těšický les“ byly sice dlouhodobě osídlené včetně pravěku, předvelkomoravského, povelkomoravského a mladohradištního období (v případě „Kosteliska“ i vrcholného a pozdního středověku), ale během 9.(10.) století zde byly poměrně velké plochy vyčleněny k pohřbívání. Intenzita osídlení areálů na povodňových hlínách byla s výjimkou S podhradí obecně nižší. Platí to o SZ a V podhradí; v prostoru X. kostela zatím postrádáme výraznější stopy osídlení. Podobně i nejnižší a poměrně vzdálená duna „Štěpnice I“ vykazuje velmi slabé osídlení, které se soustřeďuje ve třech až čtyřech menších okrscích, aniž by zdaleka zaplnilo celou plochu duny. Ani v případě nejvzdálenějšího areálu – duny „Žabník“ nebylo osídlení příliš intenzivní; navíc nevíme, zda byl osídlen celý areál, protože postrádáme dokumentaci neprozkoumané části duny z doby před jejím zplanýrováním.

Z hlediska charakteru zástavby jsou naše poznatky omezené. Hrubou podobu zástavby známe pouze v případě S podhradí, kde jsou doložena stejně jako v areálu akropole a předhradí obydlí ve formě povrchových (nejspíše roubených) staveb, vybudovaných na pravidelných podlahových navážkách. Rozsah výzkumu v SZ a V podhradí je natolik malý, že nedovoluje úvahy o podobě zástavby. Ačkoliv jsou určité indicie pro budování podobných podlahových úprav i na písčítých dunách, byly zde obytné objekty budovány spíše bez navážek, přímo na povrchu terénu. Vzhledem k předpokládané roubené konstrukci a nepřilíhající příhodným půdním podmínkám se však její pozůstatky nedaří archeologicky postihnout. O osídlení těchto poloh svědčí početné sídlištní jámy a movité nálezy. Sporná je zatím rekonstrukce domů v poloze „Štěpnice I“, kde byly dokumentovány mělce zahloubené, půdorysně poměrně pravidelné útvary, vyplněné humózní zeminou s nálezy, jež snad zhruba odrážejí rozsah zástavby, vlastní půdorysy domů nám však stěží dovolí rekonstruovat. V každém případě zde postrádáme obydlí formy zemnice, jak je známe z nejbližšího zázemí mikulčického hradu v poloze Mikulčice-„Trapíkov“ a „Podbřežníky“ nebo ze slovenské strany aglomerace v Kopčanech-Kačénárně, tj. v podobě pravidelně, i když třeba mělce zahloubených objektů s topeništěm v rohu.

K organizaci zástavby se můžeme blíže vyjádřit pouze v případě S podhradí. Zástavba zde měla poměrně husté uspořádání a jednotnou orientaci, čímž se v podstatě nelišila od situace známé z opevněného jádra aglomerace, zejména z předhradí. Toto uspořádání lze považovat za jeden ze znaků neagrárního charakteru sídliště (Mazuch 2006a rkp.). V případě duny „Štěpnice I“ se zdá, že se zástavba soustřeďovala do

podkovovitě (?) útvary po okrajích vyvýšeniny s volným prostranstvím uprostřed; „otevřenou“ v stranu útvary zaujímal VII. kostel s pohřebištěm. Zde šlo patrně o uzavřenou sídlištní jednotku s kostelem a hřbitovem, ne nepodobnou „dvorci“, ovšem bez opevnění nebo ohrazení. Ostatní areály v podhradí nedovolují rekonstruovat sídlištní zástavbu: buď je rozsah prozkoumaných ploch příliš malý, nebo se po dřevěné zástavbě nedochovaly žádné výrazné stopy. Vzhledem k přítomnosti sídlištních jam a početných movitým dokladů sídlení je možné zde předpokládat dřevěnou povrchovou zástavbu.

Z hlediska vývoje osídlení se výrazně odlišují dlouhodobě osídlené duny „Kostelisko“, „Těšický les“ od krátkodobě osídlených poloh na povodňových hlínách (SZ, S a V podhradí). Jestliže pro první skupinu je charakteristické pravěké osídlení počínaje mezolitem a konče dobou popelnicových polí (případně latenským obdobím), dále stopy časně slovanského osídlení, starohradištní osídlení nejpozději od 8. století, středohradištní, mladohradištní, případně vrcholné a pozdně středověké osídlení, druhá skupina představuje areály osídlené pouze v mladší fázi středohradištního období, tj. ve 2. polovině 9. a na začátku (případně v 1. polovině) 10. století. Mezi těmito dvěma vyhraněnými póly stojí nižší a od hradu vzdálenější duny „Žabník“ a „Štěpnice I“. „Žabník“ byl sice osídlen již v pravěku, raně středověké osídlení je však krátkodobé a má své těžiště až v 10. století. V případě „Štěpnice I“ byla duna osídlena jen krátkodobě, a to ve vrcholné fázi velkomoravského období ve 2. polovině 9. a na začátku 10. století.

Jednou ze základních otázek je funkce areálů. Pro areály v podhradí, podobně jako pro opevněné jádro aglomerace, je charakteristické prolínání různých funkcí (aktivit). Přitom si nejsme vždy jisti, zda byly tyto aktivity v rámci jednoho areálu současné nebo zda existovaly asynchronně a dokumentují tak změny funkce jednotlivých areálů nebo jejich částí (Poláček – Mazuch – Baxa 2006, 638).

S výjimkou X. kostela a patrně i vrcholových částí dun „Těšický les“ a „Kostelisko“ šlo primárně o obytné areály. Paradoxem je, že základní znak těchto areálů – přítomnost obydlí – je v našem případě jen těžko postižitelný; souvisí to zejména s omezenou možností dochování dřevěné povrchové zástavby, částečně i se způsobem terénního výzkumu. Z nemovitých objektů se dochovávají vesměs jen jámy hospodářského nebo odpadního charakteru. O obytné funkci těchto areálů nás informuje nálezový materiál, zejména přítomnost běžného vybavení domácnosti (keramika, drobné kostěné nástroje jako proplétáčky nebo šídla, přesleny, brousky, ocílky, žernovy, pražnice) a běžného domovního odpadu (zvířecí kosti). Obytná funkce jednotlivých areálů mohla být do jisté míry potlačena některými dalšími funkcemi, zejména sakrální nebo funerální funkcí kostelů a pohřebišť. Obytnou funkci zatím úplně postrádáme u jediného areálu, a sice v prostoru X. kostela.

Další funkci, kterou jsme schopni archeologicky postihnout, je funkce výrobní. Máme na mysli specializovanou řemeslnou produkci, ne podomáckou výrobu, a to i s vědomím problematické hranice mezi oběma uvedenými formami výrobní činnosti. Relativně vysokou míru specializace a značné organizační nároky vyžadovala kovo zpracující výroba – hutnictví, kovářství a jemná kovovýroba včetně kovolictví a šperkařství. Z těchto odvětví lze v podhradí doložit kovář-

ství a kovolitectví, a to na základě nálezů železné strusky a keramických tyglíků. Největší koncentrace obou kategorií nálezů nacházíme v S podhradí – ovšem ani zde se nedá hovořit jednoznačně o „výrobním areálu“ (Mazuch 2006a rkp.). Představa výrobních areálů raně středověkých center jako útvarů určených primárně k výrobní činnosti by si zasloužila detailnější analýzu a ověřování (srov. Klanica 1974; Galuška 1989; Dostál 1993; Macháček 2005, 105, 128–129; Poláček v tisku b). Ani v S podhradí, kde máme nápadnou koncentraci výrobních dokladů, nemůžeme mluvit o areálu zaměřeném výhradně na zajištění řemeslných činností. V první řadě zde vystupuje obecná funkce obytná, dále následují hospodářské aktivity – výroba řemeslná i zemědělská (chov dobytka). Poslední z nich lze doložit přesvědčivě na základě koncentrace nálezů travních kos (Poláček 2003, 643–644, Karte 4–5), jež nemá v Mikulčicích ani jinde na moravských raně středověkých centrech obdoby. Musíme počítat i s dalšími potenciálními funkcemi areálu, jež s našimi archeologickými prameny a metodami nejsme schopni postihnout. Je pravděpodobné, že v prostoru šperkařských nebo kovoliteckých dílen existovala i sklářská výroba, pro kterou máme v Mikulčicích zatím spíše nepřímé doklady (Himmelová 1995, 93–94). Ojedinelé nálezy speciálních dřevoobráběcích nástrojů nám dovolují lokalizovat část odpovídající výroby na „Kostelisko“, ačkoliv většina dokladů pochází z akropole (Poláček 2000, 328–329, Karte 3–5).

Velkým problémem studia výrobních aktivit v Mikulčicích je dosavadní nesystematičnost sběru výrobních dokladů a celkově špatný stav zpracování prozkoumaných ploch. Hrubé metody terénního výzkumu nedovolují postihnout např. okuje, kapky skla, slitky barevných kovů a takto prokázat skutečné dílny. Chybí nám nové kritické zpracování železné strusky, tyglíků a dalších kategorií nálezů (Poláček v tisku b). Za současného stavu poznání můžeme konstatovat, že téměř ve všech částech podhradí existovaly určité okrsky, kde byla prováděna specializovaná řemeslná výroba. Zda tato výroba probíhala současně s obdobnou produkcí na akropoli a zda byly její výrobky určeny jiným odběratelům než v případě dílen na akropoli, nemůžeme spolehlivě říci. Také nejsme schopni postihnout, zda specializované výrobní aktivity v podhradí existovaly dlouhodobě nebo zda měly jen krátkodobý charakter, daný přerušením činnosti některé z dílen na akropoli.

Zcela bez konkrétních dokladů zůstává hrnčířská výroba, která musela být zajišťována někde v podhradí nebo v nejbližším zázemí hradu. Morfologická i technologická stránka středohradištní keramiky v Mikulčicích jasně ukazuje na existenci výrobních okrsků, patrně specializovaných dílen. Vzhledem k potenciálnímu nebezpečí požáru a nezbytné vazbě na ložiska hrnčířské hlíny lze předpokládat situování těchto provozů spíše mimo obytné areály.

Co se týče dalších hospodářských areálů podhradí, zejména polí, luk a pastvin, nemůžeme k jejich lokalizaci říci nic bližšího. Vzhledem k hydrologickým a pedologickým poměrům nejbližšího okolí mikulčického hradiště bychom ornou půdu měli hledat spíše mimo údolní nivu (Poláček 2003, 642). Jiné je to s loukami a pastvinami, které existovaly jistě v bezprostřední blízkosti hradiště. Předpokládané říční ostrovy mohly zajišťovat přirozenou ochranu stád dobytka. Archeobo-

tanicky doložené louky, pastviny a prosvětlené porosty tvrdého luhu nabízely jistě dostatek rostlinné potravy pro hospodářská zvířata (Opravil 2003). Chov dobytka dokládají nepřímo i početné nálezy travních kos, jež se koncentrují v S podhradí (Poláček 2003, 643–644, Karte 4, 5).

V souvislosti s hodnocením dokladů výroby v podhradí vyvstává otázka její organizace. Nabízí se model spojovaný zejména s mladším vývojem raně středověkých států středovýchodní Evropy – s tzv. služebnou organizací (Krzemieńska – Třeštík 1964). Názory na možné počátky této organizace již na Velké Moravě se různí (srov. např. Kučera 1970, 126; Třeštík 1997, 296), navíc její archeologické postižení je velmi problematické. Nevíme, zda hospodářské aktivity v podhradí sloužily k zajištění provozu hradu nebo byly orientovány na širší okolí center. Můžeme předpokládat, že obyvatelstvo z okolí hradu se podílelo na stavebních pracích při budování hradu, na zásobování jeho obyvatel potravinami a surovinami a na zajištění různých služeb a potřeb. Jak však byly tyto činnosti organizovány, nevíme.

Studium osídlení podhradí je nepříznivě ovlivněno špatným stavem dochování těch kategorií nálezů, jež souvisejí s poznáním hospodářských poměrů. Jde zejména o nálezy organického původu – kosti a botanický materiál. Nejhorším prostředím jsou v tomto smyslu nízké písčité duny v dosahu hladiny podzemní vody a novodobých povodní. Zde většinou postrádáme jak osteologický materiál, tak dostatečně zachované rostlinné makrozbytky. Podobně nepříznivě se projevuje vliv geologického a hydrologického prostředí na zachování antropologického materiálu na nízkých dunách, např. na „Zabníku“ nebo u VII. kostela.

Důležitou otázkou je bližší funkce kostelů v podhradí, jejich hřbitovů a samostatných pohřebišť. Logický předpoklad existence velmožských sídel („dvorců“) v podhradí, jejichž součástí mohly uvedené kostely být (Poulik 1975, 129–130), zatím nemůžeme archeologicky spolehlivě doložit (Galuška – Poláček 2006, 124). Jediný, výrazněji prozkoumaný sídlištní celek s kostelem v mikulčickém podhradí – útvar v prostoru VII. kostela – otevírá další archeologické i historické otázky.

Kostelní hřbitovy v podhradí jsou z hlediska struktury značně rozmanité. Počtem hrobů vyniká VI. kostel (205), dále následuje IX. kostel, kde však uváděný počet cca 81 velkomoravských hrobů je pouze velmi hrubým odhadem původního rozsahu pohřebiště. V posledním případě navíc nevíme, zda ke kostelu nepatřila ve 2. polovině 9. století i velká nekropole „Kostelisko“. Další tři kostely v podhradí se vyznačují malým počtem hrobů, jež by odpovídal zhruba rodinným pohřebišťům: VII. kostel 16 hrobů, VIII. kostel 26 hrobů a X. kostel 11 hrobů. Z hlediska vybavenosti pohřebiště vyniká IX. kostel, kde 49 z předpokládaných 81 hrobů má nějaký nález (60 %). Dále následuje VII. (44 %) a VIII. kostel (30 %); na konci této pomyslné řady stojí X. kostel, jehož 11 hrobů je zcela bez nálezů. Co se týče přítomnosti zbraní v hrobech, vyniká opět IX. kostel, kde asi 8 % hrobů obsahovalo zbraň – nejčastěji sekeru. U VI. kostela měl zbraň (sekeru) jediný zemřelý; u dalších kostelů zbraně postrádáme úplně. Podobný výskyt jako u zbraní můžeme pozorovat v případě nádob: objevují se jen na dvou pohřebištích, a sice u IX. (10 % hrobů) a VI. kostela (1 keramická nádoba v hrobě za ohrazením hřbitova, 1 vědérko). U jez-

decké výstroje – ostruh – je výskyt na jednotlivých hřbitovech vyrovnanější (VI. kostel 11 %, VII. kostel 13 %, IX. kostel 5 %). Luxusní předměty známe pouze z jednoho hřbitova – od VI. kostela, kde 3,5 % hrobů obsahuje zlaté šperky a kde nacházíme soubory mimořádné umělecko-historické kvality (např. garnitura ostruh z hrobu 50/VI). Jinak převažuje jednoduchý šperk, typický spíše pro venkovská středohradištní pohřebiště. Výklad uvedených rozdílů ve výbavě hrobů je obtížný. Patrně se zde odráží více faktorů, zejména rozdílné sociální a chronologické vztahy. Zatím vystupují výrazně dva krajní póly: VI. kostel jako pohřebiště společensky vysoce postavené skupiny, jež se patrně řídila pravidly zakazujícími přidávat milodary a zbraně do hrobů (Klanica 1985b, 126). Naproti tomu hřbitov IX. kostela se přítomností zbraní, nádob a poměrně chudého šperku podobá venkovským středohradištním pohřebištím, kde se projevují ještě silné vlivy tradičních náboženských představ. Na charakter venkovského pohřebiště upomíná v případě IX. kostela také vysoký podíl hrobů s nálezy (60 %).

Zaměříme-li pozornost na velká pohřebiště ve vrcholových částech dun „Kostelisko“ a „Těšický les“ („Klášteřisko“), musíme konstatovat, že obě nekropole vykazují některé shodné prvky, ale i výrazné odlišnosti. Velikostí jsou si poměrně blízka, jejich skutečný rozsah ovšem neznáme. Společným znakem je relativně dlouhodobý, patrně vícefázový vývoj. O dalším charakteristickém prvku obou nekropolí – prolínání pohřebních a sídlištních aktivit – nemůžeme jednoznačně říci, zda šlo o krátkodobé změny funkce areálů nebo zda tyto rozdílné aktivity existovaly vedle sebe v podstatě současně. Co obě nekropole na první pohled odlišuje, je podíl hrobů s nálezy. Pohřebiště na Klášteřisku se podle Z. Klanici (1985a, 533–534) charakterem nálezů blíží venkovské nekropoli. S tím lze souhlasit, zarážející je však nízký podíl hrobů s nálezy (cca 40 %). Dalo by se to vysvětlit vlivem hradu jako mocenského a duchovního centra, pokud by ale do stejného místa podhradí a do stejné doby nebyla vkládána Z. Klanicou pohanská svatyně (Klanica 1985a, 485–489). Naopak vysoký podíl hrobů s nálezy, přibližně 60procentní, nacházíme na „Kostelisku“, ovšem v podstatně jiných souvislostech. Pro toto pohřebiště je charakteristická přítomnost hrobů s elitní výbavou, srovnatelnou s „nejbohatšími“ hrobovými celky v prostoru baziliky na akropoli. Jedním z možných vysvětlení tohoto zdánlivého rozporu je rozdílné relativní stáří obou nekropolí: počátky pohřbívání na „Kostelisku“ jsou kladeny na poč. 9. stol. na rozdíl od poloviny 9. stol. uváděné jako počáteční datum pohřebiště na „Klášteřisku“ (Klanica 1990a, 62; 1985, 534). Částečným vysvětlením rozdílů by mohla být také přínaležitost pohřebiště na „Kostelisku“ k sociálně výše situované komunitě, např. obyvatelům předhradí (Staňa 1997,). Lze uvažovat také o tom, že šlo o „obecné“ pohřebiště celé aglomerace, určené obyvatelstvu různých částí hradiště, různých sociálních skupin apod.; v této souvislosti se nabízí srovnání s nekropolí „Na Valách“ ve Starém Městě. Ovšem důvodů pro výše uvedené odlišnosti obou pohřebišť může být více; bez detailní analýzy nekropolí na „Kostelisku“ i v „Těšickém lese“ a jejich vztahu k prostorově i časově souvisejícím sídlištním aktivitám nelze dělat žádné spolehlivější závěry.

5. Závěr

Dnešní obraz mikulčického podhradí, ač značně vzdálen původním představám rozsáhlého, souvisle osídleného území, je stále spíše matnou skicou než reálným obrazem skutečnosti. Podíl na tom má jak nesoustavnost terénního výzkumu a zpracování, tak teoretické předpoklady vyslovené v počátcích výzkumů a tradované po celá desetiletí. Je nejvyšší čas, abychom se od teorií o velmožských dvorcích, řemeslnických areálech, služebných sídlištních zajišťujících provoz hradu, neagrárních či agrárních sídlištních, bohatých a chudých pohřebištních atd. vrátili zpět k detailní analýze vlastních archeologických pramenů. Nové kritické zpracování vybraných ploch v podhradí ukazuje sice komplikovanou, ale nanejvýš smysluplnou cestu od teorií k reálnému archeologickému a historickému obrazu. Přitom vyvstává řada archeologických problémů, které nelze řešit jinak než novým terénním výzkumem. Současně je důležité uvědomění si hranice výpovědních schopností archeologických pramenů při řešení těchto otázek.

Další poznání mikulčického podhradí by mělo jít cestou vypracování nových modelů vývoje podhradí i celé aglomerace a jejich ověřování, a to i pomocí nového cíleného terénního výzkumu. To je perspektiva i výhled pro nejbližší budoucnost.

Poznámky

- 1 Práce je součástí řešení grantu GA ČR č. 404/05/2671 a výzkumného záměru Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v.v.i., č. AVOZ80010507.
- 2 Projekty GA ČR č. 404/04/0013 „Nejbližší zázemí velkomoravského centra v Mikulčicích – vývoj a sociálně-ekonomická struktura“ (2004–2006) a č. 404/05/2671 „Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě“ (2005–2007).
- 3 Projekt GA ČR č. 404/06/K089 „Sídlištní aglomerace velkomoravských mocenských center v proměnách údolní nivy“ (1996–2001).
- 4 K mechanickému rýhování podhradí v roce 1961 viz Poulík 1962, 84; 1963a, obr. 50; Poláček 1996, 219, Abb. 4.
- 5 Na druhé straně tyto mladší povodňové hlíny chrání pod sebou sídlištní vrstvu, která tak reprezentuje relativně neporušený horizont, charakterizující osídlení lokality v mladší fázi velkomoravského období.
- 6 Keramický „typ 3“, stanovený Z. Klanicou (1970b), reprezentuje v podstatě keramiku s prožlabeným, někdy kalichovitě prohnutým okrajem, která je v Mikulčicích a na dalších lokalitách jižní Moravy charakteristická pro mladší část velkomoravského období a datovaná do 2. pol. 9., případně 1. poloviny 10. století (k tomu srov. Poláček 1995; souhrnně Měřínský 1990; Macháček 2001, 248). Nejvhodnějším označením je patrně keramika „mikulčického okruhu“ (Macháček 2001, 248).
- 7 V rámci práce Poláček – Mazuch – Baxa 2006 bylo pod označením „severozápadní podhradí“ zahrnuto i osídlení v prostoru „Stěpnice I“, které nyní vystupuje jako samostatný areál. Proto je vyčíslení míry prozkoumanosti odlišné od údajů v uvedené publikaci.

- 8 Pokud k nim nebudeme počítat izolovaný výzkum VIII. kostela a okolních hrobů z roku 1961, sondu S76 z let 1965–66 a „čtv. 32“, představující plně nezrealizovanou a nakonec nedokumentovanou sondáž z konce 60. let na S okraji S podhradí.
- 9 Při vytváření relativní chronologie sídlištních objektů a hrobů kombinuje B. Kavánová horizontální a vertikální stratigrafii s morfologií jednotlivých jam. Do některých z vyčleněných horizontů potom zařazuje objekty bez stratigrafie na základě keramického materiálu. Tímto postupem získané závěry si vyžadují další ověřování.

Literatura

- Bartošková, A. 2005: *Mikulčice-Valy. Plocha B 1968+1976* (č. 27). Nálezová zpráva v archivu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 122/06.
- Bartošková, A. 2006 rkp.: *Sídlištní a pohřební areál „Žabník“ v podhradí mikulčického hradiště*. Rukopis, AÚ AV ČR Brno, pracoviště Mikulčice.
- Bartošková, A., Stloukal, M. 1985: Žabník – slovanské pohřebiště v zázemí mikulčického hradiště. *Časopis Národního muzea, řada přírodovědná* 154/3-4, 153–159.
- Baxa, P. 2006 rkp.: *Sídlišťový a pohřební areál Kopčany – „Pri Kačenárni“ v zázemí mikulčického hradiště*. Rukopis, AÚ AVČR Brno, pracoviště Mikulčice.
- Baxa, P., Ferus, V., Glaser-Opitzová, R., Katkinová, J. 2005: Velkomoravské hroby pri Kostole sv. Margity v Kopčanoch, *Pamiatky a múzeá* 2005/3, 48–50.
- Čáp, P. 2005: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín), Plocha T 2005-I v „Těšickém lese“*. Nálezová zpráva v archivu pracoviště AÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 123/06.
- Dostál, B. 1988: Velmožské dvorce ve struktuře velkomoravského státu. *Slovenská archeológia* 36, 283–289.
- Dostál, B. 1992: K pohanství moravských Slovanů. *SPFFU Brno* C39, 7–17.
- Dostál, B. 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku. *Jižní Morava* roč. 20, sv. 32, 31–53.
- Dostál, P., Hašek, V., Tomešek, J. 2000: *Zpráva o archeogeofyzikální prospekci na akci Mikulčice, okr. Hodonín – boční ramena řeky Moravy*. Rukopis v archivu AÚ AV ČR Brno v Mikulčicích.
- Galuška, L. 1989: Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města u Uherského Hradiště. *Památky archeologické* 80, 405–454.
- Galuška, L. 1997: K otázce hrobu velkomoravského knížete Svatopluka. In: R. Marsina – A. Ruttikay, ed., *Svatopluk 894–1994*. Nitra, 53–63.
- Galuška, L., Poláček, L. 2006: Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu. In: P. Sommer, P., ed., *České země v raném středověku*. Praha, 92–153.
- Havlíček, P., Poláček, L., Vachek, M. 2003: Geologische Situation im Bereich des Burgwalls von Mikulčice. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice* V. Brno, 11–38.
- Himmelová, Z. 1995: Glasfunde aus Mikulčice. In: F. Daim – L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice* I. Brno, 83–112.
- Hladík, M. 2006 rkp.: *Sídelný a pohřební areál „Těšický les“ v podhradí mikulčického hradiště*. Rukopis, AÚ AVČR Brno, pracoviště Mikulčice.
- Hladík, M. v tisku: Mikulčice (okr. Hodonín). Hradisko Mikulčice-Valy, severozápadné podhradie, plocha B 2006–07. Veľkomoravský horizont. Sídliisko. *Přehled výzkumů* 48.
- Chorvátová, H. 2004: K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na Valách. *Acta Historica Neosoliensia* 7, 199–236.
- Janál, J. 2005a: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-II (č. 76) v severozápadním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu pracoviště AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 124/06.
- Janál, J. 2005b: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-III (č. 77) v severozápadním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu pracoviště AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 125/06.
- Janál, J., Poláček, L. 2005a: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-I (č. 75) v severozápadním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu pracoviště AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 126/06.
- Janál, J., Poláček, L. 2005b: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-IV (č. 78) v severozápadním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu pracoviště AÚ AVČR Brno v Mikulčicích.
- Jankovská, V., Kaplan, M., Poláček, L. 2003: Pollenanalytische Forschung in Mikulčice. Bisherige Ergebnisse, Interpretationen, Probleme und Ausblicke auf künftige Arbeiten. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice* V. Brno, 39–74.
- Kavánová, B. 1990: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín, Plocha B 1984–88*. Nálezová zpráva v archivu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 873/90.
- Kavánová, B. 1999: Mikulčice – sídliště na „Klášteřsku“. *Přehled výzkumů* 40 (1997–1998), 65–125.
- Klanica, Z. 1964: Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung des slawischen Burgwalls in Mikulčice für das Jahr 1963. *Přehled výzkumů* 1963, 44–51.
- Klanica, Z. 1970a: Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1968, 43–52.
- Klanica, Z. 1970b: *Pokus o třídění keramiky z Mikulčic*. Sborník AÚ Brno V, Josefu Poulíkovi k šedesátinám. Brno, 103–114.
- Klanica, Z. 1973: Předběžná zpráva o výsledcích devatenácté sezony výzkumu v Mikulčicích, okr. Hodonín. *Přehled výzkumů* 1972, 51–53.
- Klanica, Z. 1974: *Práce klenotníků na slovanských hradištích*. Studie AÚ ČSAV v Brně II/6. Praha.
- Klanica, Z. 1977: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín, Plocha B 1968+76*. Nálezová zpráva v archivu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 726/77.
- Klanica, Z. 1978: Předběžná zpráva o 23. sezoně výzkumu v Mikulčicích, okr. Hodonín. *Přehled výzkumů* 1976, 52–53.
- Klanica, Z. 1983: Vorbericht über die Ergebnisse der 28. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1981, 44–45.

- Klanica, Z. 1985a: Mikulčice-Klášteřísko. *Památky archeologické* 76, 474–539.
- Klanica, Z. 1985b: Náboženství a kult, jejich obraz v archeologických pramenech. In: J. Poulík – B. Chropovský, ed., *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha-Bratislava, 107–139.
- Klanica, Z. 1986: *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha.
- Klanica, Z. 1987a: Grabung des slawischen Burgwalles in Mikulčice und seines Hinterlandes im Jahre 1984 (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1984*, 35–36.
- Klanica, Z. 1987b: K vývoji sídlištní struktury zázemí Mikulčic v 6.–13. století. In: *Mikulovská symposia XVI/1986*. Praha, 127–133.
- Klanica, Z. 1987c: Vorbericht über die Ergebnisse der 32. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1985*, 35–36.
- Klanica, Z. 1988: Slovanský templ, palác a kostel. In: *Rodná země*. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc. Brno, 156–167.
- Klanica, Z. 1989: Vorbericht über die Forschungsergebnisse in Mikulčice für das Jahr 1986 (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1986*, 50.
- Klanica, Z. 1990a: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: L. Galuška, ed., *Staroměstská výročí*. Brno – Uherské Hradiště, 57–64.
- Klanica, Z. 1990b: Vorbericht über die Ergebnisse der 34. Grabungssaison in Mikulčice im Jahre 1987 (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1987*, 47–49.
- Klanica, Z. 1991: Mikulčice im Jahre 1988 (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1988*, 43–45.
- Klanica, Z. 1993: Vorbericht über die Ergebnisse der 37. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1989*, 59–60.
- Klanica, Z. 1997: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: R. Marsina – A. Ruttkay, ed., *Svätopluk 894–1994*. Nitra, 93–137.
- Klíma, B. 1985: Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích. *Památky archeologické* 76, 428–455.
- Konečný, L. 1978: Emporové rotundy s válcovou věží. *Umění* 26, 385–413.
- Kouřil, P. 2001: Zur chronologischen Stellung von Sporen, deren Arme mit rechteckigem Rahmen mit fester Schnalle beendet sind. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský (eds.): *Velká Morava mezi východem a západem*. Brno, 241–255.
- Kraskovská, L. 1969: 1969: Slovanské sídlisko v Kopčanoch. Zborník Slovenského Národného Múzea 63, *História* 9, 53–74.
- Krzemieńska, B., Třeštík, D. 1964: Služebná organizace v raně středověkých Čechách. *Československý časopis historický* 12, 637–667.
- Kubková, J. 1996: Baptisterium a architektura českého středověku. *Archeologia historica* 21/1996, 136.
- Kučera, M. 1970: Anmerkungen zur Dienstorganisation in frühmittelalterlichen Ungarn. In: Zborník Filozofickej Fakulty Univ. Komenského, *Historica* XXI. Bratislava, 113–127.
- Kučerovská, T. 1998: Münzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice III*. Brno, 151–170.
- Macháček, J. 2001: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno.
- Macháček, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků? *Archeologické rozhledy* 58, 100–138.
- Marek, O. 1993: Nové sídliště v areálu hradiště v Mikulčicích, okr. Hodonín. *Přehled výzkumů 1991*, 73–74.
- Maříková-Kubková, J., Poláček, L. 2002: Martin Vančo: Středověké rotundy na Slovensku. Bratislava 2000. Recenze publikace. *Archeologické rozhledy* 54, 766–768.
- Mazuch, M. 2005a: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín), Plocha C 1991 (č. 69) – „Rubisko“ ve východním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu AÚ AVČR Brno, č.j. 129/06.
- Mazuch, M. 2005b: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín), Plocha P 1974-II (č. 46) v severním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu pracoviště AÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 127/06.
- Mazuch, M. 2005c: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín), Plocha P 2005 (č. 79) v severním podhradí*. Nálezová zpráva v archivu AÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 128/06.
- Mazuch, M. 2006: Mikulčice (okr. Hodonín). Hradiště Mikulčice-Valy, severní podhradí, plocha P 2005. Doba středohradištní. Sídlíště. Systematický výzkum. *Přehled výzkumů* 47, 256–257.
- Mazuch, M. 2006a rkp.: *Osídlení severního podhradí (plocha P 1974-II a P 2005)*. Rukopis, AÚ AVČR Brno, pracoviště Mikulčice.
- Mazuch, M. 2006b rkp.: *Osídlení východního podhradí (plocha C 1991 na „Rubisku“)*. Rukopis, AÚ AVČR Brno, pracoviště Mikulčice.
- Mazuch, M., Škojec, J. v tisku: Mikulčice (okr. Hodonín). „Podbřežníky“. Časně slovanské a středohradištní období. Sídlíště. Záchraný výzkum. *Přehled výzkumů* 48 (v tisku).
- Měřinský, Z. 1980: Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů. *Archaeologia historica* 5, 31–68.
- Měřinský, Z. 1986: Morava v 10. stol. ve světle archeologických nálezů. *Památky archeologické* 77, 18–90.
- Měřinský, Z. 1990: Některé aspekty regionální diferenciaci hmotné kultury středohradištního období na Moravě ve vztahu k oblasti Uherskohradištska. In: L. Galuška, ed., *Staroměstská výročí*. Brno – Uherské Hradiště, 65–70.
- Měřinský, Z. 2005: Mikulčice – das Gräberfeld bei der IX. Kirche. Veraluf der Forschung und Fundsachlage. In: P. Kouřil, Hrsg., *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik)*. Brno, 115–136.
- Opravil, E. 2003: Vegetation des Burgwalls von Mikulčice und ihre wirtschaftliche Bedeutung. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice V*. Brno, 75–81.
- Págo, L. 1974: Technologie velkomoravských stavebních prvků na hradišti v Mikulčicích, okr. Hodonín. *Přehled výzkumů 1973*, 57–66.

- Poláček, L. 1995: Altes Gliederungssystem der mikulčicer Keramik. In: L. Poláček, Hrsg., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II*. Brno, 131–202.
- Poláček, L. 1996: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice. In: Č. Staňa – L. Poláček, Hrsg., *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice III*. Brno, 213–260.
- Poláček, L. 1997: Naturräumliche Bedingungen der urzeitlichen Besiedlung. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice II*. Brno, 29–43.
- Poláček, L. 1998: Die Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: L. Poláček, Hrsg., *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV*. Brno, 127–197.
- Poláček, L. 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století. *Archeologické rozhledy* 51, 740–759.
- Poláček, L. 2000: Holzbearbeitungswerkzeug von Mikulčice. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice IV*. Brno, 303–360.
- Poláček, L. 2001a: K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský (eds.): *Velká Morava mezi východem a západem*. Brno, 315–325.
- Poláček, L. 2001b: Mikulčice a mikulčický výzkum v roce 2001. *Archeologické rozhledy* 53, 361–372.
- Poláček, L. 2003: Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice V*. Brno, 591–709.
- Poláček, L. 2006: *Terénní výzkum v Mikulčicích. Mikulčice-průvodce I*. Druhé doplněné vydání. Brno.
- Poláček, L. 2007: Die Rolle der südmährischen Flüsse in der Geschichte Großmährens. In: F. Biermann – T. Kersting, Hrsg., *Siedlung, Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum. Langenweissbach*, 67–78.
- Poláček, L. v tisku a: Ninth Century Mikulčice: The „Market of the Moravia“? In: Henning, J. (ed.), *Post-Roman Towns and Trade in Europe, Byzantium and the Near-East* (v tisku).
- Poláček, L. v tisku b: Das wirtschaftliche Hinterland des frühmittelalterlichen Zentrums in Mikulčice – Stand und Perspektiven der Forschung. In: L. Poláček, Hrsg., *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI*. Brno.
- Poláček, L., Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation. In: F. Daim – L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice I*. Brno, 13–82.
- Poláček, L., Marek, O. 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice VII*. Brno, 9–358.
- Poláček, L., Mazuch, M., Baxa, P. 2006: Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu. *Archeologické rozhledy* 58, 623–642.
- Poláček, L., Škojec, J., Čáp, P. 2006: Mikulčice (okr. Hodonín). Hradiště Mikulčice-Valy, poloha „Těšický les“ plocha T 2005-I, II. Střední a mladší doba hradištní. Sídliště, pohřebiště. Zjišťovací výzkum. *Přehled výzkumů* 46, 257–258.
- Poulik, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. *Památky archeologické* 48, 241–388.
- Poulik, J. 1962: Bericht über die Ergebnisse der archäologischen Grabung auf dem Burgwall Valy bei Mikulčice für das Jahr 1961. *Přehled výzkumů 1961*, 81–84.
- Poulik, J. 1963a: Bericht über die Ergebnisse der archäologischen Grabung auf dem Burgwall Valy bei Mikulčice im Jahre 1962. *Přehled výzkumů 1962*, 58–60.
- Poulik, J. 1963b: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. Praha.
- Poulik, J. 1975: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha.
- Poulik, J. 1986: Die Zeugenschaft der archäologischen Grabungen und Quellen über Großmähren. In: J. Poulik – B. Chropovský und Koll., *Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit*. Praha, 9–89.
- Profantová, N. 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: N. Profantová – B. Kavanová, *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Brno, 7–209.
- Staňa, Č. 1997: Mikulčice a Pražský hrad. *Archeologické rozhledy* 49, 72–85.
- Svobodová, H. 1987: Pylové analýzy z Mikulčic, okr. Hodonín. *Přehled výzkumů 1985*, 36–40.
- Škojec, J. 2005: *Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha T 2005-II (č. 81) v „Těšickém lese“*, Nálezová zpráva v archívu pracoviště AÚ AVČR Brno v Mikulčicích, č.j. 155/06.
- Škrdla, P., Poláček, L., Škojec, J. 1999: Mikulčice (okr. Hodonín), „Kostelec“ – T 1996. Mezolit. Sídliště. Systematický výzkum. *Přehled výzkumů* 39, 1995–96, 249–258.
- Štefanovičová, T. 2004: K vývoju šperku adriatickej a stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočia. In: Fusek, G., ed., *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra, 389–395.
- Tejral, J. 1963a: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha VI. kostel T 1960*. Nálezová zpráva v archívu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích (Nr. 527/94).
- Tejral, J. 1963b: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha VII. kostel 1961*. Nálezová zpráva v archívu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích (Nr. 528/94).
- Tejral, J. 1963c: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha VIII. kostel 1961*. Nálezová zpráva v archívu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích (Nr. 529/94).
- Tejral, J. 1963d: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha IX. Křiche 1961–62*. Nálezová zpráva v archívu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích (Nr. 530/94).

- Tejral, J. 1963e: *Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha X. Kirche 1962–64. Nálezová zpráva v archivu AÚ AVČR Brno v Mikulčicích* (Nr. 531/94).
- Tejral, J. 1975: Vorbericht über die Ergebnisse der einundzwanzigsten Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů 1974*, 46.
- Třeštík, D. 1997: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha.
- Velemínský, P., Likovský, J., Trefný, P., Dobisíková, M., Velemínská, J., Poláček, L., Hanáková, H.: Anthropologische Analyse des großmährischen Gräberfeldes Kostelisko im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: L. Poláček, Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice VI*. Brno, 539–633.
- Zábojník, J. 2005: Mikulčice – awarische Stadt? in: P. Kouřil, Hrsg., *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik)*. Brno, 101–114.

Resumé

Der vorliegende Beitrag ist Bestandteil der Untersuchung der nicht als Residenz dienenden Teile frühmittelalterlicher Zentralagglomerationen in Böhmen und Mähren. Er fasst den Erkenntnisstand des Suburbiums des großmährischen Zentrums in Mikulčice zusammen. Es handelt sich um eine Besiedlung, die unmittelbar auf den befestigten Kern der Agglomeration anknüpft und ein Gelände von 700 m Halbmesser rund um die Agglomerationsmitte einnimmt. Dort wurden acht selbständige Areale aus dem 9. Jahrhundert dokumentiert mit Belegen von Wohn-, wirtschaftlichen (handwerklichen, teilweise auch landwirtschaftlichen), Sakral- und Funeralaktivitäten. Ihre Gesamtfläche beträgt ungefähr 14 ha. Es handelt sich zum einen um Höhenlagen auf Sanddünen („Kostelisko“, „Žabník“, „Štěpnice“ und „Těšický les“), zum anderen um Flachlandgebilde auf Auelehmen (Umgebung der X. Kirche, NW-, N- und O-Suburbium).

Bei der Wahl der für Siedlungen geeigneten Lagen wurden wohl zwei Kriterien berücksichtigt: die Entfernung von der Burg und die genügende Erhöhung des Areals. Aus dem Gesichtspunkt der ersten Bedingung wurden Standorte unmittelbar an der Burg bzw. am Ring der die Burg umgebenden Flussarme ausgesucht. Aus dem Blickwinkel der anderen Bedingung wurden Areale mit größerer Seehöhe bevorzugt, wenn sich auch um Unterschiede in einer Größenordnung von Dezimetern handelte. In diesem Sinne waren für die Besiedlung Sanddünen „Kostelisko“, „Těšický les“ und aus Arealen auf Auelehmen das N-Suburbium am besten geeignet.

Die Kulturstratigraphie der Areale im Suburbium ist relativ einfach. Es geht im Prinzip um „einschichtige“ Siedlungen, wobei ein grundsätzlicher Unterschied zwischen jenen auf Dünen und auf Auelehmen besteht. Die humusreiche Schicht unter der Oberfläche der Sanddünen geht in der Regel in der Tiefe von 30–50 cm in ein „gemischtes“ Sandsediment über, das ohne eine klare Grenze in reinen Flugsand der Sohle übergeht. Für Dünenareale ist eine starke Störung der Sedimente sowohl durch menschliche Aktivitäten im Laufe der langfristigen Besiedlung, als auch durch eine

intensive Bioturbation charakteristisch. Die Siedlungsschicht auf Auelehmen wird meistens durch dunkleres homogenisiertes Sediment ohne deutlichere Schichtung gestaltet, das oben unter der Oberfläche mit einer Schicht steriler junger Auelehme abgeschlossen ist. Darunter liegt ein ausgeprägter Siedlungshorizont aus der 2. Hälfte des 9. Jahrhunderts.

Aus dem Gesichtspunkt der Intensität der frühmittelalterlichen Besiedlung zeichnen sich vor allem drei Areale aus – „Kostelisko“, N-Suburbium und „Těšický les“. Das N-Suburbium, obwohl relativ kurzfristig besiedelt (2. Hälfte des 9. Jahrhunderts), weist im ganzen Suburbium die größte Intensität der Besiedlung auf. Dagegen die beiden ausgeprägten Gebilde auf Sanddünen – „Kostelisko“ und „Těšický les“ – waren zwar langfristig besiedelt (in der Urzeit, der vor- bis nachgroßmährischen Periode und in der Jungburgwallzeit, im Fall von „Kostelisko“ auch im Hoch- und Spätmittelalter) aber im Verlauf des 9. (10.) Jahrhunderts wurden dort verhältnismäßig große Flächen für die Bestattung ausgesondert. Die Besiedlung auf Auelehmen weist mit der Ausnahme des N-Suburbiums eine allgemein niedrige Intensität auf und repräsentierte nur die Hochperiode der Existenz des Großmährischen Staates (2. Hälfte des 9. Jahrhunderts).

Aus dem Gesichtspunkt des Bebauungscharakters sind unsere Kenntnisse beschränkt. Das wahrscheinliche Aussehen der Bebauung ist nur im N-Suburbium bekannt, wo – ähnlich wie im Areal der Haupt- und Vorburg – Behausungen in Form von oberirdischen (wohl gezimmerten) Bauten belegt sind, die auf Fußbodenaufschüttungen errichtet waren. Obwohl es gewisse Indizien für die Errichtung ähnlicher Fußbodenherrichtungen auch auf Sanddünen gibt, wurden dort Wohnbauten eher ohne Aufschüttungen, also direkt auf der Geländeoberfläche errichtet.

Auf die Organisation der Bebauung kann nur im Fall des N-Suburbiums näher eingegangen werden. Die Bebauung war dort relativ dicht und einheitlich orientiert, wodurch sie sich im Prinzip von der Situation im befestigten Kern der Agglomeration, besonders in der Vorburg, nicht unterschied. Diese Anordnung ist für eines der Merkmale des nicht landwirtschaftlichen Charakters der Siedlung zu halten. Im Fall der Düne „Štěpnice I“ scheint es, dass sich die Bebauung in ein hufeisenförmiges(?) Gebilde am Rande der Anhöhe mit Freiplatz in der Mitte konzentrierte; die „offene“ Ostseite nahm die VII. Kirche mit dem Friedhof ein. Dort ging es wohl um eine geschlossene Siedlungseinheit mit Kirche und Friedhof, die an ein Gehöft erinnerte, jedoch ohne Befestigung oder Umfriedung.

Eine der Grundfragen ist die Funktion der Areale. Für die Areale im Suburbium, ähnlich wie für den befestigten Kern der Agglomeration, ist das Durchdringen verschiedener Funktionen (Aktivitäten) charakteristisch. Dabei ist man sich nicht immer sicher, ob diese Aktivitäten im Rahmen eines Areals gleichzeitig waren oder ob sie asynchron verliefen und damit die Funktionsveränderungen einzelner Areale oder deren Teile dokumentieren.

Mit der Ausnahme der X. Kirche und wohl auch der Oberteile der Dünen „Těšický les“ und „Kostelisko“ handelte es sich primär um Wohnareale. Paradoxweise ist das

Grundmerkmal dieser Areale – die Anwesenheit von Behausungen – in unserem Fall nur schwer erfassbar; dies hängt vor allem mit der beschränkten Erhaltung der oberirdischen Holzbebauung, teilweise auch mit der Art und Weise der Feldforschung zusammen. Von unbeweglichen Objekten bleiben meistens nur Gruben von wirtschaftlichem oder Abfallcharakter erhalten. Über die Wohnfunktion dieser Areale gibt das Fundmaterial Auskunft, besonders Gegenstände täglichen Bedarfs, der geläufigen Haushaltsausstattung und der Hausabfall. Die Wohnfunktion einzelner Areale kann im gewissen Maße durch einige weitere Funktionen verdrängt worden sein, besonders durch die sakrale oder funerale Funktion der Kirchen und Friedhöfe.

Eine weitere Funktion, die archäologisch erfassbar ist, ist die Produktion. Wir haben die spezialisierte handwerkliche Produktion im Sinn, nicht die Heimproduktion, wenn auch die Grenze zwischen den beiden angeführten Formen problematisch ist. Eine relativ hohe Spezialisierung und beträchtliche Organisationsfähigkeiten forderte die metallbearbeitende Produktion – das Hüttenwesen, das Schmiedehandwerk und die feine Metallurgie einschließlich der Metallgießerei und des Juwelierhandwerks. Von diesen Fächern ist im Suburbium das Schmiedehandwerk und die Metallgießerei belegt, und zwar durch Funde der Eisenschlacke und der Schmelztiegel. Die größte Konzentration der beiden Fundkategorien kommt im N-Suburbium vor – aber auch dort kann von einem eindeutigen „Produktionsareal“ keine Rede sein. Eine der Ursachen ist die Tatsache, dass das Areal eine gewisse Rolle auch in der Landwirtschaftproduktion, bzw. in der Viehzucht spielte: überzeugend belegt es die Konzentration von Grassensen, die weder in Mikulčice noch in anderen mährischen frühmittelalterlichen Zentren eine Analogie besitzt. Zu rechnen ist auch mit weiteren potentiellen Funktionen des Areals, die man mit heutigen archäologischen Quellen und Methoden nicht erfassen kann. Es ist wahrscheinlich, dass im Raum der Juwelier- oder Metallgießerwerkstätten auch Glasproduktion betrieben wurde, für welche in Mikulčice bisher eher indirekte Belege bestehen. Einzelfunde spezieller holzbearbeitender Werkzeuge erlauben uns aber, einen Teil der entsprechenden Produktion in „Kostelisko“ zu lokalisieren, obwohl die meisten Funde aus der Hochburg stammen. Ganz ohne konkrete Belege bleibt die Töpferproduktion, die im Suburbium oder in dem nächsten Hinterland der Burg muss betrieben worden sein.

Was die weiteren wirtschaftlichen Areale des Suburbiums anbelangt, besonders Felder, Wiesen und Weiden, da kann über ihre Situierung nichts Näheres gesagt werden. Mit Rücksicht auf hydrologische und pedologische Verhältnisse der nächsten Umgebung des Mikulčicer Burgwalls sollte Ackerboden eher außerhalb der Talaue gesucht werden. Anders ist es mit Wiesen und Weiden, die sicherlich in unmittelbarer Nähe des Burgwalls lagen. Angenommene Flussinseln können einen natürlichen Schutz der Viehherden gewährt haben. Archäobotanisch belegte Wiesen, Weiden und Lichtungen in der harten Aue boten sicherlich genug pflanzliche Nahrung für Haustiere.

Im Zusammenhang mit der Bewertung der Belege der Produktion im Suburbium stellt sich die Frage ihrer Organisation. Es bietet sich ein Modell, das besonders mit der frühen Entwicklung frühmittelalterlicher Staaten Mittelosteuropas – der sog. Dienstorganisation in Verbindung gestellt wird. Ansichten auf die Anfänge dieser Organisation in Großmähren sind nicht einig, darüber hinaus ist ihre archäologische Erfassung höchst problematisch. Man weiß nicht, ob Wirtschaftsaktivitäten im Suburbium zur Sicherung des Betriebs der Burg dienten oder auf die breitere Umgebung des Zentrums orientiert waren. Es ist anzunehmen, dass sich die Bevölkerung aus der Umgebung der Burg an Bauarbeiten bei der Burgerrichtung, an der Versorgung seiner Einwohner mit Lebensmitteln und Rohstoffen und an verschiedenen Dienstleistungen beteiligte. Wie aber diese Aktivitäten organisiert wurden, das wissen wir nicht.

Wichtig ist die Frage der näheren Funktion der Kirchen im Suburbium, ihrer Friedhöfe und selbständiger Nekropolen. Die logische Annahme der Existenz fürstlicher Sitze („Gehöfte“) im Suburbium, deren Bestandteil die genannten Kirche gewesen sein können, können wir bisher archäologisch nicht zuverlässig belegen. Das einzige detaillierter untersuchte Siedlungskomplex mit Kirche im Mikulčicer Suburbium – das Areal im Raum der VII. Kirche – stellt zahlreiche archäologische sowie historische Fragen. Durch die Gräberzahl zeichnet sich die VI. Kirche aus (205 Gräber), ihr folgt die IX. Kirche (ca 81 Gräber) und am Ende der Reihe stehen Kirchen VII (16), VIII (26) und X (11). Die Beantwortung der Frage nach der sozialen Interpretation der Friedhöfe und deren Verbindung mit konkreten Siedlungssteilen hängt von der Gesamtbearbeitung der Grabungen im Suburbium ab. Dies gilt auch für zwei große Nekropolen ohne Sakralbau, die auf den Gipfeln der Dünen „Těšický les“ (317 Gräber) und „Kostelisko“ (415 Gräber) liegen.

Das heutige Bild des Mikulčicer Suburbiums, von den ursprünglichen Vorstellungen über ein ausgedehntes, zusammenhängend besiedeltes Gelände ziemlich entfernt, ist eher eine matte Skizze, als ein reales Bild. Schuld daran ist einerseits die unsystematische Feldforschung und Bearbeitung deren Ergebnisse, andererseits die theoretischen Voraussetzungen, die in den Anfängen der Grabungen formuliert und ganze Jahrzehnte lang überliefert wurden. Es ist an der Zeit, von den Theorien über fürstliche Gehöfte, handwerkliche Areale, Dienstsiedlungen, die den Betrieb der Burg sichern sollten, nicht landwirtschaftliche oder landwirtschaftliche Siedlungen, reiche und arme Nekropolen usw. zur detaillierten Analyse der eigenen archäologischen Quellen zurückzukehren. Die neue kritische Bearbeitung ausgewählter Flächen im Suburbium zeigt einen zwar komplizierten, aber höchst sinnvollen Weg von den Theorien zu einem realitätsnahen archäologischen und historischen Bild. Dabei stellen sich zahlreiche archäologische Fragen, die nicht anders gelöst werden können, als durch eine neue Feldforschung.